

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Həsənov Elvin Çingiz

“İnvestisiya İnkişaf Modeli”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060403 Maliyyə

İxtisaslaşmanın adı

Maliyyə bazarları

Elmi rəhbər

b/m., i.e.n A.A. Rəfiyev

Magistr proqramının rəhbəri

dos. R.Bəşirov

Kafedra müdiri

i.e.d Ə.Ə. Ələkbərov

BAKİ-2017

Mündəricat

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. İNVESTİSİYA- İNKİŞAF MODELİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	7
1.1. İnvestisiyaların nəzəri əsasları.....	7
1.2. İnvestisiyalar və iqtisadi artım əlaqəsinin təhlili	19
FƏSİL II. İNVESTİSİYANIN İQTİSADI İNKİŞAFIN ARTIM TEMPİNƏ TƏSİRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ	25
2.1. İnvestisiya iqlimi, xarici investisiyalardan inkişaf sürətinin artırılmasında istifadə imkanları.	25
2.2 Sənaye sahələrinə investisiyaların cəlb olunmasının zəruriliyi və respublikamızın bu sahədəki təcrübəsi.....	37
FƏSİL III. BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADI SİYASƏTİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ İNVESTİSİYALARIN ROLU	48
3.1. İnvestisiya qoyuluşlarının dövlətin iqtisadi siyasətinə təsiri və onun prioritet istiqamətləri.	48
3.2. Azərbaycan sənayesində investisiyaların iqtisadi səmərəliliyi və inkişaf modelinin hazırlanması.	63
NƏTİCƏ.....	71
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	74

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Qloballaşma proseslərinin gücləndiyi müasir dövrdə yalnız daxili imkanlara və yerli bazara əsaslanmaqla iqtisadi inkişafa nail olmaq imkanları məhduddur. Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı ayrı-ayrı ölkələrə iqtisadiyyatlarının ixtisaslaşma səviyyəsini yüksəltmək hesabına malik olduğu iqtisadi resurslardan daha səmərəli istifadə etməyə və bununla da daha yüksək inkişaf səviyyəsinə nail olmağa imkanlar yaradır. Bununla belə, iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin formalaşması və inkişafı formalaşmış tarixi əlaqələrdən, dil və adət-ənənələrin yaxınlığından, milli iqtisadiyyatların strukturundan və digər amillərdən asılıdır. Bu baxımdan, Azərbaycanın ayrı-ayrı ölkələrlə əlaqələrinin formalaşmasına bu amillərin hər biri təsir göstərməklə ölkələrarası əməkdaşlığın inkişaf səviyyəsini müəyyən edir. Buna görə də, Azərbaycanın ayrı-ayrı ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin formalaşmasının ümumi xüsusiyyətləri ilə yanaşı, spesifik cəhətlərinin də öyrənilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Milli iqtisadiyyatın inkişafında investisiyanın həcmi və strukturu əhəmiyyətli rol oynayır. İqtisadi artımın Keyns nəzəriyyəsinə (Xarrod-Domar modeli) əsasən investisiya iqtisadi artımı müəyyən edən həlledici amil hesab edilir. Sonrakı araşdırmalar investisiyanın həcmnin iqtisadi artımı müəyyən edən yeganə amil olmadığını müəyyən etsə də (məsələn, Solou modeli), bu amil iqtisadi artımın əsas determinantlarından biridir. Yəni ölkədə investisiya qoyuluşlarının artırılması iqtisadi artıma müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan, ölkədə investisiyanın həcmnin artırılması və onun strukturunun təkmilləşdirilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Belə şəraitdə ölkəyə xarici investisiyanın cəlb edilməsinin stimullaşdırılması məqsədə uyğundur. Bir çox hallarda xarici investisiyanın cəlb edilməsi investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi mənbələrinin artırılmasına səbəb olur. Bununla yanaşı xarici investisiya axınları həm də yeni texnologiyanın, idarəetmə metodlarının, istehsalın təşkili sahəsində yeni biliklərin ölkəyə cəlb edilməsi üsulu kimi çıxış edir. Bu baxımdan, ayrı-ayrı ölkələrlə Azərbaycanın investisiya əməkdaşlığının inkişaf imkanlarının öyrənilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Hazırda Azərbaycan ilə türk dünyasının ölkələri arasında investisiya əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi ön plana çıxır. Son illərin təcrübəsi göstərir ki, kapital axını idxal-ixrac əməliyyatlarını əvəz etmir, onu tamamlayır. Bu baxımdan, Türkiyənin MDB ölkələri ilə xarici iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsində Azərbaycan mühüm rol oynaya bilər. Həmçinin, Azərbaycanda neft gəlirlərinin artması qeyri-neft sahələrinin inkişaf etdirilməsi sahəsində uzunmüddətli tədbirlərin həyata keçirilməsinə şərait yaratmışdır. Belə halda türk şirkətləri Azərbaycanda birbaşa investisiya qoyuluşlarını artırmaqla qeyri-neft sahələrinin inkişafında aktiv iştirak edə bilərlər. Qeyd edilənlərlə yanaşı, Azərbaycanın da Türkiyə iqtisadiyyatına investisiya qoymaq imkanları yaranmışdır. Bütün bunlar, Azərbaycanda investisiya üzrə müəyyən bir modelin mövcud vəziyyətinin araşdırılması və inkişaf istiqamətlərinin müəyənləşdirilməsi sahəsində tədqiqatların aparılmasının aktual olduğunu göstərir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Xarici investorların Azərbaycana investisiya qoyuluşlarının bir sıra mühüm nəzəri-konseptual problemləri və praktiki məsələləri Azərbaycan və digər ölkələrin görkəmli iqtisadçı-alimləri tərəfindən tədqiq olunmuş və onların əsərlərində öz əksini tapmışdır. Bunlardan Ə.Ələkbərov, Q.Əliyev, A.Nadirov, A.Ələsgərov, Ə.Bayramov, M. Bərxudarov, Z.Səmədzadə, R.Həsənov, M.Məmmədov, H.Seyidoğlu, H. Eynalov, H.Selçuk, O.N.Aras, E.Sancak, Ö.F.Ünal, A.Erdal və başqalarını göstərmək olar. Bununla belə, müasir dövrdə Azərbaycanın iqtisadi imkanlarının artdığı və yeni inkişaf səviyyəsinə keçdiyi bir mərhələdə Azərbaycanın investisiya əməkdaşlığının yeni cəhətləri formalaşmaqdadır. Bu həm Azərbaycan iqtisadiyyatının diversifikasiyası ilə, həm də Azərbaycandan investisiya ixracı ilə əlaqədardır. Hazırda iki ölkə arasında qarşılıqlı investisiya əməkdaşlığı lazımi səviyyədə öyrənilməlidir və bu məsələlərə aid elmi araşdırmaların aparılmasının mühüm əhəmiyyəti vardır.

Beləliklə, ölkədə qeyd edilən problemin aktuallığı və kifayət qədər öyrənilməməsi dissertasiya mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanda investisiya üzrə inkişaf modelinin mövcud vəziyyətinin kompleks

təhlili əsasında bu inkişaf formasının inkişaf istiqamətlərinə dair əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq üçün konkret vəzifələr müəyyənləşdirilmiş və bəmin vəzifələr aşağıda göstərilmiş şəkildə məntiqi ardıcılıqla yerinə yetirilmişdir.

- ikitərəfli xarici iqtisadi əməkdaşlığın formalaşması və inkişafı xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- xarici investisiyanın milli iqtisadiyyata cəlb edilməsini şərtləndirən amillər və onun formalarının müəyyənləşdirilməsi;
- Azərbaycan iqtisadi əməkdaşlıq xüsusiyyətlərinin inkişaf dinamikasının araşdırılması;
- Azərbaycan və Türkiyə arasında investisiya əməkdaşlığının mövcud səviyyəsinin qiymətləndirilməsi;
- Azərbaycanda investisiya qoyuluşlarının reallaşma mexanizminin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqat işinin predmetini investisiya modelləməsinin, o cümlədən Azərbaycanın digər ölkələrlə investisiya əməkdaşlığının inkişafının nəzəri, metodoloji və praktiki məsələlərinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqat işinin obyektı Azərbaycanda həyata keçirilən investisiya fəaliyyətləridir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji bazası. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji bazasını neoklassik iqtisadi nəzəriyyə, beynəlxalq iqtisadiyyatın ümumi nəzəriyyəsi, iqtisadi əməkdaşlıq, xarici sərmayədarların Azərbaycandakı investisiyalarının ümumiləşdirici və sosial siyasi konsepsiyaları, görkəmli iqtisadçı alimlərin əsərləri, hökumətin qərar və sərəncamları təşkil edir.

Tədqiqat işində sistemli-funksional, məntiqi, müqayisəli təhlil və ümumiləşdirmə, induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Dövlət Statistika Komitəsi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Mərkəzi Bank və digər dövlət orqanlarının sənəd və materiallarından, bir sıra beynəlxalq iqtisadi və maliyyə təşkilatlarının illik hesabatlarından

və xarici investorlarının Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyduqları investisiyalar haqqında olan məlumatlardan istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- ikitərəfli xarici iqtisadi əməkdaşlığın formalaşması və inkişafı xüsusiyyətləri dəqiqləşdirilmişdir;
- xarici investisiyanın milli iqtisadiyyata cəlb edilməsini şərtləndirən amillər açıqlanmışdır;
- Azərbaycanda iqtisadi artım tempinin inkişaf dinamikası və mövcud səviyyəsi empirik aspektdən qiymətləndirilmişdir;
- Azərbaycanda investisiya inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmişdir;
- Xarici kapitalın Azərbaycan iqtisadiyyatında rolunun artırılması imkanları müəyyən edilmişdir;

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyada verilmiş nəzəri müddəalar, metodoloji yanaşmalar investisiyanın inkişafı sahəsində mövcud elmi bilikləri genişləndirməyə, bu proseslərinin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri və praktiki məsələlərini həll etməyə imkan verir. Tədqiqatın əsas müddəalarından, işdə irəli sürülən təklif və tövsiyələrdən istifadə edilməsi investisiya intensivləşdirilməsinə, xarici investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə kömək edəcəkdir.

Dissertasiya işinin aprobasiyası və nəticələrin tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas nəticələri iki beynəlxalq və bir ümumrespublika elmi-nəzəri və praktiki konferansında müzakirə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət olub, 80 səhifə həcmində yazılmışdır.

FƏSİL I. İNVESTİSİYA- İNKİŞAF MODELİNİN NƏZƏRİ

ƏSASLARI

1.1. İnvestisiyaların nəzəri əsasları

Milli iqtisadiyyatda investisiya qoyuluşlarının həcmnin və dinamikasının artımı bir sıra hallarda onun strukturunda nəzərdə tutulan keyfiyyət dəyişikliklərini əldə etməyə imkan vermir. Bütün bunlar əslində iqtisadi sistemin tipindən və xarakterindən, sahələrin inkişaf səviyyəsindən, eləcə də regionların sosial-iqtisadi inkişafı arasındakı fərqlərdən bilavasitə asılı olur. Qeyd etmək lazımdır ki, artıq elmi-nəzəri baxımdan bu proseslərin kifayət qədər geniş tədqiq edilməsinə ehtiyac vardır.

Məlum olduğu kimi, iqtisadi ədəbiyyatlarda investisiya anlayışına geniş yer ayrılmışdır. İqtisadiyyatın ayn-ayn sahələrində investisiya anlayışı sahənin özəllikləri və spesifikasi baxımından özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətlər kəsb edir. İstehsalat yeni avadanlıqların alınması, yeni texnologiyanın tətbiqi, infrastrukturun təzələnməsi, yeni sosial obyektlərin tikilməsi, həmçinin cari ildə istehsal edilmiş, lakin istehlak edilməmiş, ehtiyatlar şəkilində saxlanan əmtəə-material qiymətləri investisiya kimi qəbul edilir.

Mikro iqtisadiyyatda (iqtisadi nəzəriyyədə) isə investisiya yeni kapitalın istehsalın maddi-əşya elementlərinin yaradılması, həmçinin məhsuldar qüvvələr amilini (insanın) lazımi bacarıqlara və vərdişlərə yiyələnməsinə vəsait sərfi kimi başa düşülür. Məhsuldar qüvvələrin hər iki elementi-həm istehsal alət və vəsaitlərinin yaradılması, həm də həmin istehsal alət və vəsaitlərini hərəkətə gətirə bilən, müəyyən bacarıqlara və vərdişlərə malik olan insanın formalaşdırılması investisiya qoyuluşları sayəsində mümkündür.

Maliyyə nəzəriyyəsində isə investisiya anlayışı adı altında maliyyə aktivlərinin əldə edilməsi başa düşülür. Daha doğrusu, gələcəkdə gəlir (mənfəət) əldə etmək məqsədilə ayn-ayn müəssisələr tərəfindən çəkilən məsrəflər investisiyalar kimi qəbul edilir. Daha dəqiq ifadə etmiş olsaq investisiya bu gün

müəyyən miqdar dəyərin, gələcəkdə müəyyən olmayan miqdarda dəyər mübadiləsi kimi izah edilir.

İnvestisiya xərclərinin, investisiya anlayışının mahiyyəti haqqında tam təsəvvürə malik olmaq üçün fikrimizcə çəkilən xərclər yönəldilmə obyektinə nəzərən differensiallaşdırılmalıdır. Çünki, investisiya xərclərinin təkcə real-maddi aktivlərlə bağlı izah olunması bu anlayışın məzmununun tam açıqlanmasına imkan vermir. Tədqiqatların ümumiləşdirilməsi göstərir ki, gəlir (mənfəət) əldə edilməsi həm də qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsi ilə də bağlı ola bilər. Məsələn, müxtəlif növ qiymətli kağızların əldə edilməsi istehsalın təşkili və idarə edilməsi üçün bilik və bacarıqlara yiyələnmə və s. gəlir əldə edilməsini təmin edə bilər.

İnvestisiya anlayışının məzmununun tam açıqlanmasına yalnız, investisiya xərclərinin təsnifləşdirilməsi zamanı nail olmaq mümkündür.

Deməli, investisiyalar yönəldilmə obyektinə nəzərən maddi, qeyri- maddi və maliyyə aktivlərinin əldə edilməsi ilə bağlı ola bilər. Deyilənlər nəzərə alınmaqla investisiya anlayışının məzmunu Azərbaycan Respublikasının 13 yanvar 1995-ci il tarixdə qəbul edilmiş «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında qanunda daha dəqiq ifadə edilmişdir. Qanunda göstərilir: «investisiya-gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitlərindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir¹.

İnvestisiya qoyuluşunun yuxanda göstərilən mənbələri içərisində sahibkarın özünün xüsusi maliyyə resursları, mənfəəti çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Mənfəətin həcmnin artırılması iqtisadiyyatın bütün sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələrin təsərrüfat maliyyə fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Bütövlükdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində yüksək səmərəliliklə işləyən və iri həcmdə mənfəət əldə edən təsərrüfat subyektləri azad rəqabət mühitinin qanunlarına və prinsiplərinə effektiv şəkildə davam gətirmək iqtidarında olurlar. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət göstərən hər bir təsərrüfat subyekti ilk növbədə rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsal etməlidir ki, bu da mənfəətin əldə edilməsində başlıca ilkin şərt kimi çıxış edir.

¹İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu. 13 yanvar 1995-ci il

Elmi nəzəri araşdırmalar göstərir ki, mənfəətin kəmiyyəti məhsulların (işlərin, xidmətlərin) satışından əldə olunan vəsaitlə həmin məhsulların (işlərin, xidmətlərin) maya dəyəri arasındakı fərq kimi müəyyən edilir. Bazar münasibətləri şəraitində mənfəət sahibkarın fəaliyyətinin ümumiləşdirilmiş göstəricisi kimi çıxış edir və onun kəmiyyəti satılan məhsulun keyfiyyətindən, məhsul vahidinin qiymətindən və məhsulun istehsalına çəkilən xərclərin səviyyəsindən birbaşa asılıdır. Mənfəətdən büdcəyə ayrılan vergilər və başqa ödəmələr çıxıldıqdan sonra xalis gəlir qalır. Sahibkarlar yeni iqtisadi şəraitdə öz sərəncamlarında qalan xalis gəliri öz arzularına uyğun olaraq istədikləri kimi istifadə edə bilirlər. O cümlədən xalis gəlirin bir hissəsi istehsal və sosial xarakterli kapital qoyuluşlarına yönəldilə bilər, xalis gəlirin qalan hissəsindən isə yığım fondu yaradıla bilər.

İnvestisiya qoyuluşunun başqa mühüm mənbəyi amortizasiya ayırmalarıdır. Məlum olduğu kimi, əsas istehsal fondlarının alınma dəyəri məhsulların maya dəyərində daxil edilir. Hər bir istehsal mərhələsində (istehsal prosesində) iştirak edən əsas fondların, aşınma dəyərinin bərpası heç də həmişə tələb olunmadığından, amortizasiya ayırmalarından sərbəst pul vəsaitləri yaranır. Həmin vəsaitlər geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsinə, o cümlədən əsas istehsal fondlarının tənzimlənməsinə yönəldilə bilər. Bütün bunlarla yanaşı hər il yeni-yeni istehsal xarakterli obyektlər də istismara daxil olur və həmin obyektlərə də müəyyən edilmiş normalar daxilində (onların balans dəyərlərinin müəyyən faizi qədər) amortizasiya ayırmaları hesablanır. Bu obyektlərə onların normativ xidmət müddəti ərzində bərpa olunma tələb olunmadığından yığılmış amortizasiya ayırmaları investisiya qoyuluşlarına yönəldilə bilər.

Əgər müəssisənin xüsusi vəsaitləri hesabına investisiya qoyuluşunun maliyyələşmə mənbəyi təmin olunmursa, onda kənardan maliyyə mənbəyi axtarılmalıdır.

Yeni iqtisadi şəraitdə cəmiyyətdə mövcud olan sərbəst maliyyə vəsaitləri səhmləşdirmə yolu ilə istehsala cəlb oluna bilər. Bu baxımdan səhmləşdirmə investisiyalaşdırmanın vacib metodlarından biri kimi çıxış edir və indiki şəraitdə bunun çox böyük əhəmiyyəti vardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, pul vəsaitlərinin müəyyən istiqamətdə hərəkəti pul kütləsini xarakterizə edir. Pul kütləsinin hərəkətini aşağıdakı istiqamətlərdə görmək mümkündür:

Səhmdar cəmiyyətləri maliyyə bazarında pul vəsaitlərini təsərrüfat fəaliyyətinə səfərbər edir. Maliyyə bazarında pul vəsaitlərini təsərrüfat fəaliyyətinə səfərbər edilməsi fond bazarından (qiymətli kağızlar bazarı) səhm və istiqrazlar buraxılması və satılması, pul bazarından qısamüddətli ssudalar, kapital bazarından uzunmüddətli ssudalar yolu ilə reallaşdırılır².

Maliyyə bazarında pul vəsaitlərini təsərrüfat fəaliyyətinə səfərbər edilməsi maliyyə menecmentinin əsas vəzifələrindən biri kimi xarakterizə edilir. Elmin nəzəri araşdırmalar göstərir ki, maliyyə menecmentinin əsas vəzifələrindən biri müəssisə və maliyyə bazarların səmərəli maliyyə resursları kütləsi ilə təmin etməkdən ibarətdir. Bu da bazar münasibətləri şəraitində, xüsusilə açıq tipli səhmdar cəmiyyətləri üçün xarici maliyyələşmənin əsas mənbəyi rolunu oynayır. Maliyyələşmə mənbələrinin seçilməsi ilə bağlı qərar cəlb ediləcək kapitalla çəkilən xərclərin maliyyələşməsi ilə müşayiət edilir. Kapitalın dəyəri səhmdar cəmiyyətində risk səviyyəsinin mümkün olan indikativ göstəricisini ifadə edir. Bu isə məntiq etibarı ilə aşağıdakı suala cavab vermək deməkdir: Cəlb edilən kapital neçəyə başa gəlir? Kreditə görə faiz formasında, alınmış istiqrazlar borcları müddətində əmanət sahiblərinə görə gəlirlər; əlavə səhm kapitalına görə isə səhmdarlar cəmiyyətinin mövcud olduğu müddətdə dividenddən sonrakı ödənişlər tələb olunur. Əgər investisiya qoyuluşu şəraitində cəlb edilmiş vəsaitlə, əsas kapitalla xərcləri kompensasiya etmək üçün zəruri olan minimum iqtisadi səmərəliliyə nail olunmurdusa, onda yaranan zərər daha çox istehsalın həcmindən aşağı düşməsindən müflisləşməyə qədər ola bilər.

Səfərbərlik edilmiş pul vəsaitlərinin müəyyən hissəsi investisiya şəklində istehsala yönəldilir. Bu zaman artıq cəlb edilmiş pul vəsaitləri aktiv formasını alır və istifadə müddətinə və investisiya obyektinə görə fərqlənir. Burada idarəetmə

²В поисках новой теории: Книга для чтения по экономической теории с проблемными ситуациями: Учебное пособие. Под ред. А.Г.Грязновой и Н.Н. Думной. М.: КНОРУС, 2004, 368 с.

obyekti rolunu aktivlərin strukturu təşkil edir. Aktivlərin strukturunun formalaşması təkcə satışın həcmnin artması və əldə edilmiş mənfəətin məbləğinin çoxalmasından deyil, həm də müəssisənin cari ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsindən asılıdır. Ona görə də vəsaitlərin xeyli hissəsi pul formasında və maliyyə aktivləri formasında saxlanılır. Əgər dövrüyyə aktivləri (ehiyatlar və xərclər, hazır məhsul) alıcıların tələblərinin artdığı şəraitdə mənfəəti təmin edirsə, uzunmüddətli aktivlər nadir hallarda nəticə verir. Uzunmüddətli investisiya layihələri hərtərəfli qiymətləndirmə və əsaslandırma tələb edir. Uzunmüddətli investisiyaların idarə edilməsinə investisiya proqramlarının tərtibi, təhlil əsasında layihələrin seçilməsi, maliyyələşdirmə mənbələrinin seçilməsi və s. daxildir.

İstehsal, investisiya və maliyyə fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş pul daxil olmaları və gəlirlər pul kütləsi hesab edilir. Daxil olmaların əsas mənbələri pul vahidinin qiymətləri və satışının həcmindən asılı olaraq məhsul satışından əldə edilən pul gəlirləridir. Daxil olan pul gəlirlərinin həcmi marketinq tədbirləri ilə sıx əlaqədə olub, məhsulun keyfiyyətindən məhsul istehsalının ritmikliyindən və hesablaşmaların təşkilindən asılıdır. İstehlakdan və sifarişçilərdən vaxtlı-vaxtında daxil olan pul gəlirləri müəssisələrin cari ödəmə qabiliyyətini təmin edir. Mühasibat uçotunun lazımı səviyyədə təşkili, hesablaşma hesabının tərtib edilməsinə xüsusi diqqət yetirilməsi müəssisənin maliyyə vəziyyətinə nəzarət etməyə imkan verir. Əgər müəssisənin hesablaşma hesabına daxil olan pul gəliri cari ödəmə qabiliyyətini təmin edirsə, perspektiv dövrdə amortizasiya ayırmaları və mənfəət maliyyələşmə mənbələri funksiyalarını yerinə yetirir.

Amortizasiya ayırmalarının həcmi əsas etibarilə istifadə olunan istehsal fondlarının həcmindən, onların balans dəyərindən və amortizasiya ayırmalarının normasından, həmçinin əsas istehsal fondlarının fəal hissəsinin xüsusi çəkisindən çox asılıdır. Qərb ölkələrində amortizasiya metodlarının seçilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və gəlirlərdən tutulan verginin həcmi tənzimləməyə imkan verir. Bu isə xalis gəlirin həcminə təsir edir. Bazar münasibətləri şəraitində müəssisə və şirkətlər məhsula tələb artdığı halda istifadə avadanlıqlarından tutulan

amortizasiya ayırmalarını sürətləndirirlər. Bu isə bilavasitə onunla bağlıdır ki, tələbatın konyukturunun aşağı düşdüyü şəraitdə amortizasiya tempi azalır.

Mənfəət məhsul satışından pul gəlirləri və ona çəkilən istehsal xərcləri (maya dəyəri) arasındakı fərqi özündə əks etdirir.

Pul vəsaitlərinin yenidən maliyyə bazarına qaytarılması (səhmlərə görə dividendlər, istiqrazlara görə faizlər, qısamüddətli və uzunmüddətli ssudalara görə faizlər) pul kütləsinin idarə edilməsinin əsas motivini təşkil edir. Pul kütləsinin bu cür idarə edilməsi qiymətli kağızların emissiyası yolu ilə cəlb edilən pul vəsaitləri ilə sıx əlaqədardır³.

Pul vəsaiti istehsala yenidən investisiya qoyuluşu formasında yönəldilir. Bütün gəlirlər və pul daxil olmaları təsərrüfat daxilində istehsal təyinatına uyğun olaraq ayrılır. Bununla da maliyyənin idarə edilməsinin obyektı hesab edilir və istehsal xərclərinin ödənilməsinə və təkrar istehsal proseslərinin maliyyələşdirilməsinə təmin edir.

Satışdan pul gəlirlərinin xeyli hissəsi müəssisəni öz fəaliyyətini davam etdirməsi üçün istehsal prosesinə qaytarılır. Bu isə bilavasitə material- xammal resursunun əldə edilməsinə və işçilərin əmək haqqının ödənilməsinə yönəldilir. Bunlar isə pul vəsaitlərinin qənaətcil və əsaslandırılmış şəkildə xərclənməsinə nəzarət edildikdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu nəzarət münasibət uçotunda və maya dəyərinin planlaşdırılmasında təmin edilir.

Vergilər ödənildikdən sonra mənfəət investisiya və dividendlərə ayrılan hissələr arasında bölüşdürülür. Bunlar isə səhmdar cəmiyyətlərinin inkişafına və gələcəkdə dividendlərin ödənilməsi imkanına əhəmiyyətli təsir edir. Həddən artıq yüksək dividendlər, reklam məqsədləri üçün ödənilən vəsaitlər əsas kapitalın sürətlə dağılmasına (xərclənməsinə) gətirib çıxarır. Odur ki, mənfəət uzunmüddətli investisiyaların reallaşmasına, perspektivdə mənfəətin əldə edilməsinə imkan verən sahibkarlığın maliyyələşdirilməsinə yönəldilməlidir. Qısamüddətli dövrdə dividendlərin ödənilməsi üçün maliyyə vəsaitinin yönəldilməsi istisna edilməlidir.

³Соколов М. М. Изменения в амортизационной политике как особая форма налогового воздействия на развитие экономики//Все о налогах,2008,№3, с. 23-29.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dividendlərin ödənilməməsi və ya həddən artıq aşağı səviyyədə ödənilməsi səhmdar cəmiyyətin səhmlərinin bazar kursunu aşağı salır. Bu məsələlərlə bağlı düzgün investisiya qərarlarının qəbul edilməsi və maliyyələşmə mənbələrinin seçilməsi əsasında maksimum mənfəət əldə edilməsi və səhmdarların maraqlarının qorunması arasında kompromisə nail olunması zəruridir.

Maliyyə qoyuluşuna yönəldilən maliyyə vəsaitləri daxili investisiyalaşdırmanın başlıca forması hesab edilir. Müəssisənin hesablaşma ^ hesabına daxil olan vəsait bütün ödənişləri və hər bir proseslər üzrə maliyyələşdirməni təmin etmək üçün kifayət etməlidir. Pul vəsaitlərinin optimal həcmnin müəyyənəşdirilməsi maliyyə menecmentin ən mühüm vəzifələrindən biridir. Əgər bank faizləri inflyasiyadan yaranan itkiləri maliyyələşdirmək iqtidarındadırsa və yerli valyutanın (manatın) kursu aşağı düşməkdə davam edirsə, onda pul vəsaitlərinin valyuta formasında valyuta hesabında saxlanması daha sərfəlidir. Müvəqqəti sərbəstləşmiş pul vəsaitlərinin qısamüddətli maliyyə aktivləri formasında yerləşdirilməsi və tezliklə gəlir əldə edilən sahələrə yönəldilməsi daha sərfəlidir. Bu zaman iki məsələnin həllinə diqqət yetirilməlidir: pulun dəyişməsinin qorunması və hesablaşma hesabında pul vəsaitlərinin çatışmazlığı şəraitində müəssisənin cari ödəniş qabiliyyətinin təmin edilməsi.

Qərb ölkələrində pul vəsaitlərinin saxlanması ən etibarlı vasitəsi dövlətin qiymətli kağızlarının sərf edilməsidir. Qiymətli kağızlara aşağıdakılar aid edilir: Səhmlər, istiqrazlar, əmanət sertifikatları, dövlətin xəzinədarlıq öhdəlikləri və s. Qiymətli kağızların dövriyyəsinin təşkili nəticəsində maliyyə bazan formalaşır, maliyyə bazarının mövcudluğu isə müəssisələrin və vətəndaşların sərbəst pul vəsaitlərindən istehsal və sosial xarakterli investisiya qoyuluşlarına cəlb olunmasına şərait yaradır.

Hazırkı şəraitdə Azərbaycanda qiymətli kağızların buraxılması yolu ilə sərbəst pul vəsaitlərinin investisiyaların reallaşdırılması üçün cəlb edilməsi həm də büdcədən maliyyələşdirməni əhəmiyyətli dərəcədə ixtisar edə bilər. Dövlət

büdcəsində gərginliyin mövcud olduğu və maliyyə vəsaitinin çatışmadığı dövrdə bunun əhəmiyyəti böyükdür.

Yeni iqtisadi şəraitdə cəmiyyətdə mövcud olan sərbəst maliyyə vəsaitləri səhmləşdirmə yolu ilə istehsala cəlb oluna bilər. Aqrar-sənaye kompleksində səhmləşdirmə yolu ilə kənar maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi üçün maliyyə bazarı inkişaf etməli və qiymətli kağızların dövriyyəsi təşkil edilməlidir. Əhaliyə və müəssisələrdə olan sərbəst pul vəsaitlərinin artımı qiymətli kağızlar bazarının mövcud olmasının iqtisadi əsasını daha da gücləndirir. Real əmtəələrlə təmin olunmayan həmin sərbəst pul vəsaitlərinin maliyyə bazarı vasitəsilə investisiya qoyuluşlarına yönəldilməsi iqtisadi fəallığın artımına, onun daha da güclənməsinə gətirib çıxara bilər.

İnvestisiyalaşdırmanı ilk dəfə makroiqtisadi səviyyədə ingilis alimi Con Meynard Keyns öyrənmişdir. Keyns özünün 1936-cı ildə nəşr etdirdiyi «Məşğulluğun, pulun və faizin ümumi nəzəriyyəsi» adlı əsərində investisiyalara məcmu tələbin (toplum tələb) tərkib elementlərindən (komponentlərindən) biri kimi baxmışdır.

Bu məsələyə digər tərəfdən də yanaşıla bilər. Belə ki, bazarda təklif artır, lakin tələb ondan geri qalır. Bu isə mənfi haldır. Çünki, ancaq bazarın qəbul etdiyi, reallaşdırılmış məhsul maddi nemət kimi qəbul edilir. Deməli, bazarı tənzimləmək üçün dövlət “təshihedici” funksiyasını yerinə yetirməlidir.

C. Keynsin nəzəriyyəsi belə bir psixoloji prinsipə də əsaslanır. Əhalinin gəlirinin artması adekvat olaraq istehlakının artması demək deyildir. Belə halda əhalinin müəyyən hissəsi əmanətə meyli olur. Yəni, investisiya resursunu artırır. Bu zaman dövlətin funksiyası istehlakla əlavə istehlakın və ya istehsalın genişləndirilməsini tənzimləməkdir. Elə buradan da ümumi parametrlərin dərk edilməsi-investisiyanın həcmi, əmanətlər, bütünlükdə makrotarazlığın saxlanılması meydana gəlir.

Məcmu tələblə (onun ən fəal tərkib elementlərindən olan investisiyalarla və başqa komponentlərin dəyişməsi yolu ilə) manevr etməklə-toplum tələbi

stimullaşdırmaqla və yaxud azaltmaqla makroiqtisadi səviyyədə tələblə təklifin tempi təmin olunur.

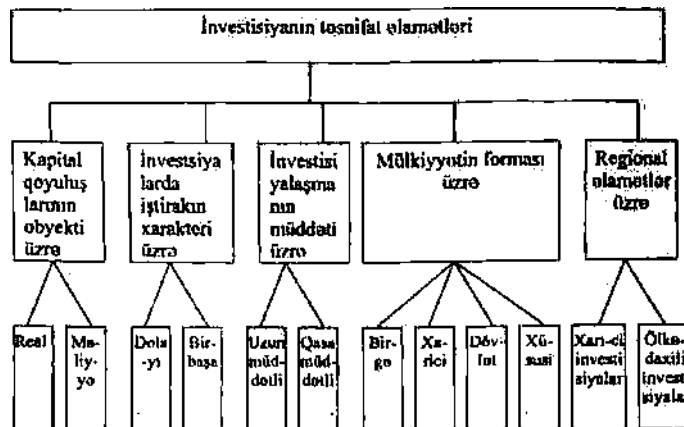
Qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyət miqyasında mövcud olan tam məşğulluq probleminin həlli məcmu xərclərdən, o cümlədən investisiya xərclərindən asılıdır, ölkə sahibkarları və ümumiyyətlə, xarici investorlar tərəfindən qoyulmuş investisiyalar əmanətləri tam kompensasiya edirsə məşğulluq problemi və başqa qəbildən olan iqtisadi problemlər yüksək səviyyədə həll olunur.

Klassik iqtisadçılara görə bazar münasibətləri şəraitində, xüsusi mülkiyyətin mövcud olduğu cəmiyyətdə spesifik pul bazan fəaliyyət göstərir və həmin bazar investisiyaların və əmanətlərin bərabərliyini təmin edir. İnvestisiyaların və əmanətlərin bərabərliyi təmin olunduğuna görə, məşğulluq problemi də öz həllini tapmış olur. Xüsusi mülkiyyətə, bazar iqtisadi münasibətlərinə əsaslanan cəmiyyətdə pul bazan, daha doğrusu, faiz dərəcəsi gəlirlər-xərclər axınından çıxmış valyutanın yenidən gəlirlər- xərclər axınına qayıtmasını təmin edir və o yenidən investisiya mallarına xərclənir.

Malların və xidmətlərin istehlakı tələbatı birbaşa ödədiyi halda, əmanətlər şəkilində gəlirlər-xərclər axınından çıxarılan valyuta (manat, dollar və s.) tələbatların ödənilməsində bilavasitə iştirak etmir. Əmanətlər dolayısı ilə, yəni pul bazarının vasitəsilə, istehlakçıların-investorların tələbatını ödəyir.

Elmi ədəbiyyatlarda investisiyaların bu və ya digər şəkildə təsnifləşdirilməsi aparılır. Bir sıra iqtisadaçı alimlərin fikrinə görə investisiyaların kompleks təsnifləşdirilməsi zamanı bir sıra əlamətlər ön plana çəkilir ki, bu əlamətlərə də kapital qoyuluşlarının obyektini, investisiyalaşdırmada iştirakın xarakterini, investisiyalaşmanın müddətini, investisiya resurslarının mülkiyyət formasını və regional əlamətləri şamil etmək olar.

İnvestisiyaların ayrı-ayrı əlamətlər üzrə təsnifatı aşağıdakı sxemdə göstərilmişdir.

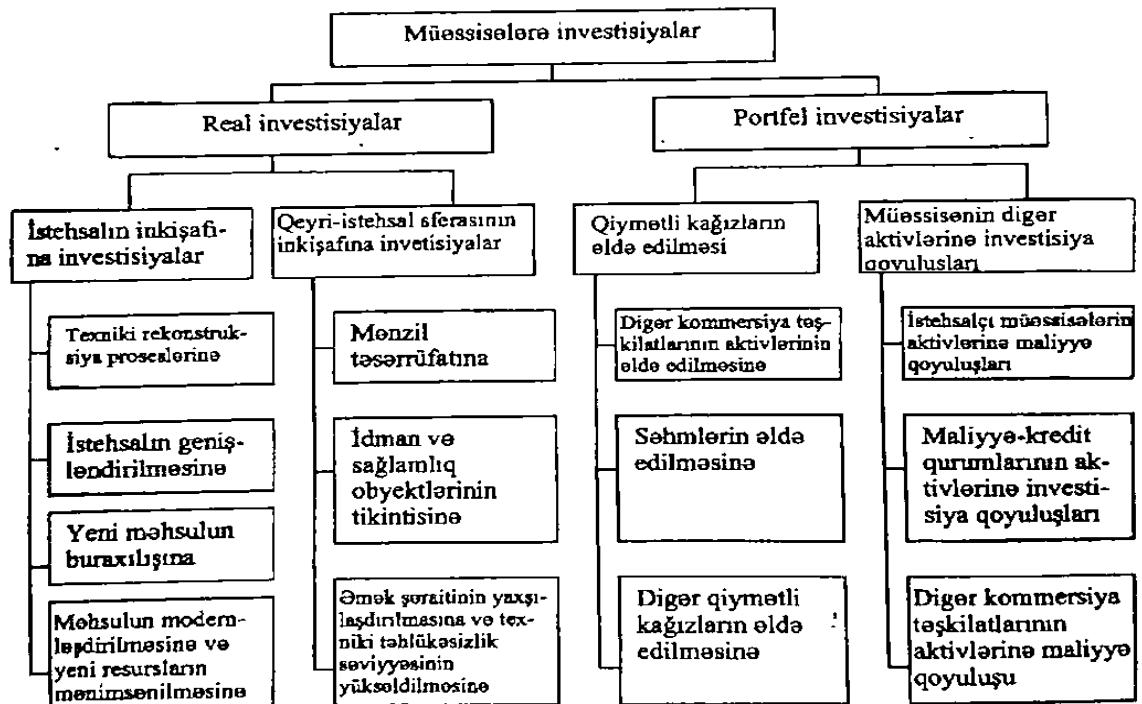
Sxem 1. 1**Ayrı-ayrı əlamətlər üzrə investisiyaların təsnifatı**

Sxemdən göründüyü kimi bu təsnifləşdirmə investisiyalaşdırmanı makroiqtisadi baxımdan xarakterizə edir. İnvestisiya proseslərinin makroiqtisadi aspektdən qiymətləndirilməsi ilk növbədə ölkənin strateji maraqlarının qorunmasına, investisiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə investisiyaların yönəldilməsini nəzərdə tutur. Ümumiyyətlə makroiqtisadi baxımdan və istərsə də mikroiqtisadi aspektdən yanaşdıqda pul bazarında əmanətlərin sahibləri ilə investorların qarşılınması nəticəsində istifadə olunan pula görə faiz dərəcəsi formalaşır. Bu zaman tələb olunan əmanətlərin məbləği artdıqca, investorlar tərəfindən istifadə olunan pula görə edilən faiz dərəcələri aşağı düşür. Ümumiyyətlə, tələbin və təklifin dəyişməsi nəticəsində pul bazarın da yeni tarazlıq vəziyyəti formalaşır və vəziyyət, tələblə təklifin dəyişmə nisbətindən birbaşa asılı olur.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, investisiyaların mikroiqtisadi aspektdən təsnifləşdirilməsi də aparılır ki, bu da müəssisələr çərçivəsində investisiya proseslərinin rəallaşdırılmasını özündə əks etdirir. Bu təsnifləşdirmə bir qayda olaraq müəssisələrdə istehsal və qeyri-istehsal sferasına investisiyaların yönəldilməsini və onlar arasında nisbətən düzgün müəyyənləşdirilməsini, eləcə də qiymətli kağızların əldə edilməsinə müəssisələrin vəsait yönəltməsinə və s. özündə əks etdirir. Mikroiqtisadi aspektdən yanaşdıqda müəssisələrə yatırılan investisiyaların təsnifləşdirilməsi aşağıdakı sxemdə göstərilmişdir.

Sxem 1.2.

Müəssisələrə investisiya qoyuluşlarının təsnifləşdirilməsi.

Sxemdən göründüyü kimi bu qəbildən olan təsnifləşdirmə bütövlükdə müəssisənin investisiya portfelini xarakterizə edir. Risklərin minimuma endirilməsi və əldə edilən iqtisadi səmərənin yüksəldilməsi baxımından müəssisənin investisiya portfelinin optimallaşdırılması müasir şəraitdə hər bir təsərrüfat subyektinin qarşısında duran ən mühüm problemlərdən hesab edilir. İnvestisiyalardan istifadənin səmərəliliyi onun strukturunun düzgün müəyyənləşdirilməsindən bilavasitə asılıdır. İnvestisiyanın strukturu dedikdə ilk növbədə onun növlər üzrə tərkibi, istifadəyə yönəldilməsi və ayn-ayn sahələrin ümumi investisiyalarda xüsusi çəkisi nəzərdə tutulur.

İnvestisiyaların ümumi və xüsusi strukturu fərqləndirilir. İnvestisiyaların ümumi strukturu dedikdə onların real və portfel investisiyalarına ayrılması nəzərdə tutulur. İnvestisiyaların xüsusi strukturu dedikdə isə kapital qoyuluşlarının strukturunun aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

- texnoloji struktur;
- geniş təkrar istehsal struktur;
- sahə struktur;

- ərazi strukturu.

İnvestisiya qoyuluşlarının texnoloji strukturu dedikdə ilk növbədə ümumi investisiyaların məcmusunda tikinti montaj işlərinə yönəldilən investisiyalar başa düşülür. Bu strukturun təkmilləşdirilməsi ilk növbədə elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin tətbiq edilməsinə istiqamətlənmiş xərclərin artırılması ilə sıx bağlıdır.

İnvestisiya qoyuluşlarının texnoloji strukturu investisiyalardan istifadənin səmərəliliyinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

İnvestisiyaların geniş təkrar istehsal strukturu dedikdə isə əsas istehsal fondlarının geniş təkrar istehsal formalarına yönəldilən xərclərin xüsusi çəkisi başa düşülür. İnvestisiyaların geniş təkrar istehsal strukturuna ilk növbədə yeni tikililər, onların rekonstruksiyası, texniki cəhətdən yenidən qurulması, mövcud istehsalın genişləndirilməsi və modernləşdirilməsi şamil edilir. Geniş təkrar istehsal strukturunun təkmilləşdirilməsi dedikdə kapital qoyuluşlarının strukturunda mövcud istehsalın yenilənməsinə yönəldilən kapital qoyuluşlarının xüsusi çəkisinin yüksəldilməsi başa düşülür.

İnvestisiyaların sahə strukturu dedikdə isə ilk növbədə iqtisadiyyata yatırılan məcmu investisiyaların strukturunda ayn-ayn sahələrin xüsusi çəkisi başa düşülür. Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir şəraitdə investisiyaların sahə strukturunu bazar və onun konyunktura müəyyənləşdirir. Hansı sahələrdə iqtisadi artım yüksəkdirsə, eləcə də hansı sahənin məhsullarının xarici bazara çıxış imkanları yüksəkdirsə investisiyalar da bilavasitə həmin sahəyə meyl edir. Təbii ki, investisiyaların sahə strukturunda mövcud olan tendensiya bazarın təsiri altında baş verir və bir sıra hallarda destruktiv tendensiya doğurur. İnvestisiyaların sahə strukturunun bazar özünü tənzimləməsinin təsiri altında formalaşması son nəticədə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin edən kənd təsərrüfatı və onunla qarşılıqlı əlaqəyə malik olan sahələrin arxa plana keçməsinə gətirib çıxarır. Bu isə onunla bağlıdır ki, adı çəkilən sahələr kifayət qədər risklidir və kapital resurslarının sahibləri isə riskli sahəyə vəsait qorumağa maraqlı olmurlar. Bu qəbildən də kənd təsərrüfatı və onunla qarşılıqlı əlaqəyə malik olan sahələr iqtisadiyyatın digər sahələri ilə

müqayisədə daha az investisiya resurslarına malik olurlar. Məhz bu qəbildən olan destruktiv tendensiyaların təsirini neytrallaşdırmaq məqsədilə aqrar sahəyə investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi və bu proseslərin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi vacibdir.

Yuxanda qeyd etdiyimiz kimi investisiyaların ərazi strukturu da təsnifləşdirilir. Bu təsnifatda investisiyaların regionlar üzrə bölgüsü özünü büruzə verir. Bu zaman ayrı-ayrı regionlara qoyulan investisiyaların həcmi və dinamikası əsas götürülür.

Klassik iqtisadçıların qənaətinə görə pul bazarının fəaliyyəti nəticəsində əhalidə olan əmanətlərin hamısı investisiya şəklində yenidən gəlirlər-xərclər axınına daxil olur. Ona görə də əhalidə əmanət şəklində yığımların olması sosial-iqtisadi baxımdan heç bir gərginlik yaratmır.

Klassik iqtisadçılara görə investorların maliyyə mənbəyi kimi təkcə cari əmanətlər çıxış edir. Keyns nəzəriyyəsinə görə isə pul bazarında investorların başqa iki mənbəyi də mövcuddur: 1) ev təsərrüfatlarının nağd əmanətləri; 2) kredit müəssisələri tərəfindən təklif olunan pul, Keyns nəzəriyyəsində xüsusi olaraq qeyd edilir ki, əhali gündəlik tələbatını ödəmək və var-dövlət yığmaq məqsədilə pulu həm də nağd formada öz əlində saxlayır. Əhalidə olan nağd pulun bir hissəsi pul bazarında investorlara təklif olunursa, onda cari əmanətlərlə müqayisədə artıq vəsait əmələ gəlir. Buna analogi olaraq həm də kredit müəssisələri ssuda verməklə pulun təklifini artırırırlar.

1.2. İnvestisiyalar və iqtisadi artım əlaqəsinin təhlili

Beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi ayrı-ayrı ölkələrdə milli iqtisadiyyatın ixtisaslaşma səviyyəsini yüksəltmək və bununla da, mövcud iqtisadi resurslardan daha səmərəli istifadə etməklə istehsalın həcmi artırmaq imkanı yaradır. Belə ki, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı nəticəsində ölkələr, nisbətən səmərəli istehsal edə bildiyi məhsullar üzrə ixtisaslaşması və bu məhsulları nisbətən səmərəsiz istehsal etdikləri məhsullara mübadilə etməsi nəticəsində əlavə gəlir əldə edə bilirlər. Bundan başqa, idxal inkişaf üçün zəruri olan maşın və

avadanlıqların, xammal və materialların alınmasına, ixrac isə daxili bazar məhdudiyyətlərini aradan qaldırmağa şərait yaradır. Həmçinin, xarici investisiyanın cəlb edilməsi iqtisadi inkişaf üçün zəruri olan investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi sahəsində məhdudiyyətləri azaltmağa imkan verir. Dünya iqtisadiyyatında kapitalın daha optimal yerləşdirilməsi yaradılan məhsulun həcmnin artımına səbəb olur. Bütövlükdə, ölkələr arasında xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı ayrı-ayrı məhsulların istehsal miqyasını artırmaq üçün əlverişli şərait yaratmaqla, yəni ixtisaslaşmanın dərinləşməsinə səbəb olmaqla istehsalın səmərəliliyini artırmaq üçün zəmin yaradır.

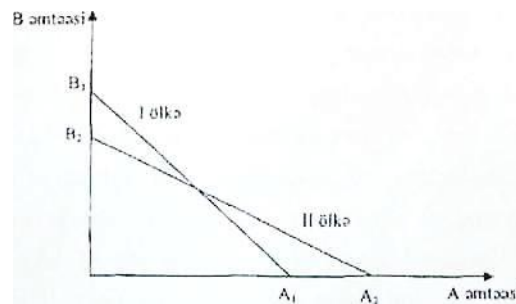
Klassik məktəbin banisi A.Smit qeyd edirdi ki, beynəlxalq əmək bölgüsünə əsaslanan xarici ticarət son nəticədə dünya istehsalının artmasına gətirib çıxarır. Yəni, öz aralarında ticarət edən iki ölkə beynəlxalq əmək bölgüsü nəticəsində daha yüksək istehsal və istehlak səviyyələri əldə edərək həyat standartlarının artımına nail olurlar. A.Smitin mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsinə görə, ölkələr daha az xərclərlə istehsal etdikləri (yəni istehsalında mütləq üstünlüyə malik olduqları) əmtəələri ixrac edir və digər ölkələr tərəfindən daha az xərclərlə istehsal olunan (yəni istehsalında mütləq üstünlüyün tərəfdaş ölkələrə məxsus olduğu) əmtəələri idxal edir. A.Smitin mülahizələrinə görə, hökumətlər xarici ticarətə qarışmamalı və azad ticarət rejimini dəstəkləməlidirlər. Millətlər isə mütləq üstünlüyə malik olduqları əmtəə istehsalında ixtisaslaşmalı və bu əmtəələrin ixracı ilə məşğul olmalıdırlar, istehsalında digər ölkələrin üstünlüyə malik olduqları əmtəələr isə idxal edilməlidir.

Klassik nəzəriyyənin digər nümayəndələrindən biri olan ingilis iqtisadçısı D.Rikardonun “Siyasi iqtisadın prinsipləri və vergiqoyma” (1817) əsərində irəli sürdüyü müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinə əsasən bir ölkə istehlak etdiyi bütün məhsulları digərlərinə nisbətən ucuz istehsal etdiyi halda belə, xarici ticarətdə iştirak etməklə əlavə fayda əldə edir. Bu həmin ölkənin istehsal etdiyi məhsulların nisbi qiyməti ilə əlaqədardır. Belə ki, bir ölkə bir məhsuldan imtina edib digər məhsulun istehsalı üzərində ixtisaslaşaraq, ixtisaslaşdığı məhsulun ixracı müqabilində xarici bazarlardan imtina etdiyi məhsuldan daha çox ala bilər. Bu

baxımdan, ölkələr müqayisəli üstünlüklərə malik olduqları məhsullar üzrə ixtisaslaşmaqla xarici ticarətdə iştirak etmələri istehlak etdikləri əmtəələrin həcmnin onların qapalı iqtisadiyyata malik olduqları hala nisbətən artmasına gətirib çıxarır. Buna görə də, Rikardo nəzəriyyəsinə əsasən xarici ticarətin genişlənməsi və ölkələrin müqayisəli üstünlüklərə malik olduğu məhsulların istehsalı üzrə ixtisaslaşması ölkədə və dünyada ticarətin artmasına səbəb olur. Bu hal sxematik olaraq aşağıdakı şəkildə verilmişdir.

Şəkil 1.1.

Rikardo nəzəriyyəsində ölkələrin istehlaklarını artırmaları mexanizmi

Şəkil 1.1-dən göründüyü kimi, I Ölkə qapalı iqtisadiyyata malik olsa $0 - B_1$ dəyişən miqdarda B və $A_1 - 0$ arasında dəyişən miqdarda isə A əmtəəsi, II ölkə isə qapalı iqtisadiyyata malik olsa $0 - B_2$ arasında dəyişən miqdarda B və $A_2 - 0$ arasında dəyişən miqdarda isə A əmtəəsi istehsal edə bilər. Bu zaman, I ölkə A_1 miqdarda A əmtəəsindən istehsal etmək üçün B_1 həcmdə B əmtəəsindən, II ölkə isə A_2 miqdarda A əmtəəsindən istehsal etmək üçün B_2 həcmdə B əmtəəsindən imtina etməlidir. Şəkildən göründüyü kimi, I ölkə A əmtəəsinin hər bir vahidi üçün B əmtəəsindən II ölkəyə nisbətən daha çox, II ölkə isə B əmtəəsinin hər bir vahidi üçün A əmtəəsindən I ölkəyə nisbətən daha çox imtina etmək məcburiyyəti ilə qarşılaşır. Belə halda, ən optimal variant I ölkənin B əmtəəsinin, II ölkənin isə A əmtəəsinin istehsalı üzrə ixtisaslaşmasıdır. Aydınır ki, bu zaman xarici ticarət əlaqələrinin olduğu şəraitdə belə ixtisaslaşma mümkündür. Bu halda I ölkə A əmtəəsinə tələbatını idxal hesabına, II ölkə isə B əmtəəsinə olan ehtiyacını idxal hesabına ödəyir.

Yuxarıda qeyd olunan göstəricilər heç də investorların maraqlarının ödənilməsinə tər kifayət etmir. Buna görə də müxtəlif ölkələrin investisiya cəlbi

üzrə müqayisəli qiymətləndirmə metodu çoxsaylı statistik göstəricilər hesabına genişlənməkdədir.

Bu baxımdan Yaponiya və digər ölkələrdə investisiya mühitinin mövcud xarakteristikaları, qiymətləndirmələr sıralanmadan qəbul olunur və araşdırılır. Lakin bu metodika təsərrüfat sistemlərinin müqayisəsini çətinləşdirir.

ABŞ-da müxtəlif amillərin- siyasi gərginlik, ekoloji dəyişkənliyin vəziyyəti vəs. uçotu metodundan istifadə edilir. Onların əsasında bütün ştatlar üzrə “İllik statistik xəritə” çap olunur. Bu xəritə aşağıdakı dörd ümumi investisiya mühiti göstəricilərini özündə əks etdirir investisiyaların iqtisadi səmərəliliyi; işgüzar həyat qabiliyyəti; ərazinin inkişaf potensialı və vergi siyasətinin əsasları. Bir qayda olaraq xarici ölkələrdə investisiya mühiti makroiqtisadi sferanın tərkib hissəsi kimi qəbul olunur.

Ölkəmizdə aparılan sistemli tədbirlərmövcud investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına zəmin yaradır. Belə ilə, bu əsasən müvafiq hüquqi bazanın yaradılmasında, dünya ölkələri ilə münasibətlərin müsbət müstəvidə inkişaf etdirilməsində və iqtisadi amillərin daha da optimallaşdırılmasında özünü daha qabarıq göstərir.

Əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması onun daim yaxşılaşdırılmasını şərtləndirir. Yürüdülmən investisiya siyasəti də məhz buna xidmət etməlidir. Bu baxımdan hər bir ölkədə iqtisadi sabitliyə, makroiqtisadi göstəricilərin artırılmasına, ölkədaxili sistemli inkişafa nail olmaq əsas vəzifələrdəndir. Bunun üçün isə investisiya qoyuluşunun böyük əhəmiyyəti vardır. Daxili və xarici investisiyaların iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə yönəldilməsi üçün investisiya mühitinin sağlam olması vacib şərtlərdəndir.

Etiraf etmək lazımdır ki, hər bir investor vəsait qoyduğu ərazinin tam şəkildə siyasi nöqteyi nəzərdən sabit olmasında maraqlıdır. Onların bu marağı qoyduqları vəsaitin tam sərbəst dövr etməsi ilə səciyyələnir. Digər tərəfdən də iqtisadi amillər kimi pul-kredit siyasətinin, vergi və gömrük sisteminin daim diqqət mərkəzində saxlanılması vacib şərtlərdəndir. Beləliklə, qeyd edilən bu tədbirlər ölkədə

investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində əməli nəticələrin əldə olunacağına əsas yaradır.

Regionların inkişafını sürətləndirmək üçün dövlətin maliyyə dəstəyi artırılmalı, xarici investisiyaların bir hissəsinin regionlara axması təmin edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya təklifləri ilə bağlı əsas cəhətlər kifayət qədər açıq və konkret göstəricilərlə verilməlidir. Layihənin reallaşdırılmasının bütün mərhələlərini xarakterizə edən texniki-iqtisadi göstəricilər layihənin perspektivli olmasını büruzə verməlidir. Belə olduqda, potensial investor layihəyə qoşulmaq haqqında qərar qəbul edə bilər.

İnvestisiya təkliflərində aşağıdakı göstəricilər əksini tapmalıdır:

- investisiya vəsaitlərinin ayrılmasının əsas istiqamətinin xarakterik cəhətləri;
- investisiya layihəsinin həyata keçirilməsindən əldə ediləcək son nəticələrin əsas məzmunu;
- layihənin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan investisiyanın həcmi;
- investisiyanın ayrılması mənbələri;
- çəkilmiş xərclərin qaytarılması şərtləri və potensial investorların gəlmələri;
- investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan investisiya ehtiyatlarının ümumi həcmi.

Regionlarda investisiya prosesini daha da canlandırmaq, dövlət tərəfindən tənzimləmək məqsədi ilə əlavə olaraq aşağıdakı tədbirlərin də həyata keçirilməsi məqsəduyğundur:

- vergi sistemində potensial investorlar üçün güzəştli vergi dərəcələrindən və şərtlərindən istifadə olunması;
- aşağı dərəcələrlə kredit verilməsi və sürətli amortizasiya ayırmasını özündə cəmləşdirən çevik maliyyə-kredit və əsas vəsaitlərin amortizasiyası mexanizmlərindən istifadə olunması;
- investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə respublikaya, o cümlədən regionlara gətirilən istehsal-texnoloji təyinatlı avadanlıqların, maddi

sərvətlərin əlavə dəyər vergisindən və gömrük rüsumundan tamamilə azad edilməsi və s.

Belə hərtərəfli texniki-iqtisadi təhlil aparıldıqdan sonra, potensial investor layihənin biznes-planını hazırlayıb təqdim edən müəssisə ilə danışıqlara başlamalıdır.

Ölkədə iqtisadi sabitliyə, makroiqtisadi göstəricilərin artırılmasına, ölkədaxili sistemli inkişafa nail olmaq əsas vəzifələrdəndir. Bunun üçün isə investisiya qoyuluşunun böyük əhəmiyyəti vardır.

Son dövrlərdə investisiya qoyuluşunda dinamikanın əldə olunması ölkədə regional inkişafın da önə çəkilməsinə şərait yaratmışdır. Məlum olduğu kimi, regionlarda istehsal vahidlərinin əsasını kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı və onunla əlaqədar olaraq emal sənayesi təşkil edir.

Bütün bunları nəzərə alaraq neft sektorundan əldə olunan gəlirlərdən daha səmərəli istifadə etmək məqsədi ilə ölkədə regional inkişafın önə çəkilməsi daha vacib hesab olunmalıdır. Bu baxımdan regionlarda iqtisadi inkişaf sürətləndirilməli, bölgələrdə əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın davamlı inkişafına, əhəlinin məşğulluğunun və ölkədə yoxsulluğun səviyyəsinin daha da azaldılmasına nail olunmalıdır.

FƏSİL II. İNVESTİSİYANIN İQTİSADI İNKİŞAFIN ARTIM TEMPİNƏ TƏSİRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. İnvestisiya iqlimi, xarici investisiyalardan inkişaf sürətinin artırılmasında istifadə imkanları.

Ölkələrarası xarici-iqtisadi əməkdaşlığın əsas formalarından biri investisiya əməkdaşlığıdır. İnvestisiya həm milli iqtisadiyyatın, həm də ayrı-ayrı firmaların inkişafında əsas rol oynayır. İnvestisiyanın keyfiyyət və kəmiyyət parametrləri ölkənin istehsal potensialını, innovasiya prosesini, istehsalın səmərəliliyini, milli iqtisadiyyatın strukturunu və iqtisadi artım tempini müəyyən edir.

İnvestisiyanın təkcə maliyyə tərəfi deyil, həm də maddi tərəfi mövcuddur. Belə ki, kapital dəyər ifadəsində mobil olsa da, əmtəə formasında mobilliyi nisbətən məhduddur, ölkəyə qoyulan investisiyanın iqtisadi artıma təsir dərəcəsi məhz investisiyada əks olunun biliklərin həcmindən asılıdır.

Bir ölkəyə qoyulan xarici investisiya, «bir ölkədəki mövcud kapitalın həcminə başqa bir ölkənin mülkiyyətində olan investisiyanın əlavə edilməsidir». Yəni, investisiya vəsaitlərinin investorlar və qurumlar tərəfindən başqa bir ölkəyə daşınmasına «xarici investisiya» deyilir.

Cədvəldən göründüyü kimi, 2015-ci ildə dünyada xarici birbaşa investisiyaların həcmi inkişaf etmiş ölkələr üzrə təqribən 2001-ci il səviyyəsində olduğu halda, inkişaf etməkdə olan ölkələr üzrə təqribən 2,7 dəfə artmışdır. Nəticədə, qeyd edilən dövrdə xarici birbaşa investisiyaların həcmində inkişaf etməkdə olan ölkələrin payı 26 faizdən 46,1 faizə qədər artmışdır. Bununla yanaşı, 2015-ci ildə inkişaf etmiş ölkələrə xarici investisiya qoyuluşları 2007-ci ilə nisbətən 2,2 dəfə azalmışdır. Belə hal dünya iqtisadi böhranının bu ölkələrə daha əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərdiyini əks etdirir.

Cədvəl 2.1

**Dünyada ayrı-ayrı ölkə qrupları tərəfindən qoyulmuş xarici birbaşa
investisiyanın həcmi
(mln. ABŞ dolları)**

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İnkişaf etmiş ölkələr	746	1155	1829	1541	851	935
inkişaf etməkdə olan ölkələr	122	227	294	309	271	328

Mənbə - World Investment Report 2016: Non-Equity Modes of International Production and Development United Nations Publication, 2016⁴.

Cədvəl 2.2-nin məlumatlarından göründüyü kimi, 2015-ci ildə inkişaf etmiş ölkələrdən xaricə birbaşa investisiyaların həcmi 2010 -cu ilə nisbətən 1,4 dəfə artdığı halda, inkişaf etməkdə olan ölkələr üzrə bu göstərici təqribən 4 dəfəyə bərabər olmuşdur. Nəticədə, qeyd edilən dövrdə inkişaf etməkdə olan ölkələrdən xaricə birbaşa investisiyalar onların ümumi həcmində payı 11,1 faizdən 26,0 faizə qədər artmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etməkdə olan ölkələr üzrə bu göstərici davamlı olaraq artdığı halda, 2015-ci ildə inkişaf etmiş ölkələrdən xaricə birbaşa investisiyaların həcmi 2010-cu ilə nisbətən 2 dəfə azalmışdır.

⁴World Investment Report 2016: Non-Equity Modes of International Production and Development. United Nations Publication, 2016

Cədvəl 2.2

2015-ci ilin sonuna xarici kapitalın cəmi həcminə görə ilk 10 ölkə
(mlrd. ABŞ dolları)

Ölkələr	Cəmi xarici kapital
ABŞ	3451,4
Hong Kong	1097,6
İngiltərə	1086,1
Fransa	1008,4
Almaniya	674,2
Belçika	670,0
İspaniya	614,5
Hollandiya	589,8
Çin	578,8
Kanada	561,1

Qeyd: Mənbə - World investment Report 2016: Non-Equity Modes of International Production and Development. United Nations Publication, 2016⁵

Cədvəl 2.3-ün məlumatlarından göründüyü kimi, 2015-ci ilin sonuna qədər dünyada xarici kapitalın ən çox toplandığı ölkə ABŞ-dır. Belə ki, qeyd edilən dövrə qədər ABŞ-da xarici investisiya hesabına yaradılmış kapitalın cəmi həcmi ikinci sıradakı ölkədən 3,1 dəfə çoxdur.

İngilis iqtisadçısı C.St.Milli "Siyasi iqtisadın prinsipləri" (1848-ci il) əsərində qeyd edirdi ki, kapitalın o hissəsi ixrac olunur ki, o gəlir normasının azalmasına səbəb olur. Onun fikrinə görə, kapital idxalı ölkədə istehsalın ixtisaslaşmasını yaxşılaşdırır və xarici ticarətin genişlənməsinə imkan verir və hazır məhsullar kimi, kapital da beynəlxalq səviyyədə mobildir. İstehsal amillərinin nisbəti nəzəriyyəsinə əsasən isə kapitalın nisbi artıqlığı və ya çatışmaması kapitalın beynəlxalq hərəkətinin əsas səbəbi kimi qəbul edilir. B.Olin göstərdi ki, kapitalın hərəkətinin səbəblərinin izahı zamanı malların ixracına mane olan və kapitalın ixracını stimullaşdıran, firmaların xaricdə daha səmərəli kapital qoyuluşlarına cəhd göstərmələri amilləri nəzərə alınmalıdır.

⁵World Investment Report 2016: Non-Equity Modes of International Production and Development. United Nations Publication, 2016

Keyns nəzəriyyəsinə görə, milli qənaətin investisiyadan üstün artması iqtisadiyyatda qeyri-tarazlığa və işsizliyə səbəb olur. Belə halda milli qənaətin bir hissəsi xarici iqtisadiyyatlara yönəlir. Bu nəzəriyyəyə əsasən kapitalın beynəlxalq hərəkətinin əsas səbəbi tədiyyə balansının vəziyyəti ilə bağlıdır. Belə ki, tədiyyə balansının saldosu müsbət olduqda, yəni ixrac idxalı üstələyirsə, onda ölkə kapital ixrac edə bilər.

R.Harrodun təklif etdiyi model kapitalın beynəlxalq hərəkəti ilə iqtisadi artım məsələlərini əlaqələndirməyə imkan verir. Belə ki, xarici investisiyanın cəlb edilməsi həm daxili investisiyaların maliyyələşdirmə mənbələrini tamamlamağa, həm də xarici texnologiyanın, idarəetmə təcrübəsinin ölkəyə cəlb olunmasının vasitəsi kimi çıxış edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə xarici investisiyanın cəlb edilməsinin stimullaşdırılmasında məqsəd iqtisadi artım tempinin sürətləndirilməsi üçün zəruri olan kapitalın həcmnin azlığı ilə əlaqədardır ki, bu da xarici investisiyanın cəlb edilməsinin minimal səviyyəsini müəyyən edir. Məsələn, Xarrod modelinə əsasən ölkədə qənaət norması 10 faizə, kapitalverimi isə 30 faizə bərabədirsə, onda iqtisadi artım tempi 3 faizə bərabər olacaqdır, ölkədə iqtisadi artım tempini 4,5 faizə qədər artırmaq üçün ÜDM-in 5 faizi həcmində xarici investisiyanın cəlb edilməsi tələb olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən investisiya qoyuluşları (I) ilə və milli qənaət (S) arasındakı fərq ölkələrarası investisiya axınının saldosunu (CF) əks etdirir:

$$CF = I - S$$

Ölkəyə cəlb edilmiş xarici investisiya onun xarici axınından çox olduqda ($CF > 0$), onda ölkədə həyata keçirilmiş investisiya milli qənaətdən çoxdur, əks halda isə milli qənaət çoxdur. Əgər kapitalın hərəkəti hesabı mənfi olarsa ($CF < 0$), onda ölkə kapitalı ixrac edir və kreditor olur. Kapitalın hərəkəti malların və xidmətlərin hərəkəti ilə sıx əlaqəlidir. Xalis ticarət (NX) cari əməliyyatlar hesabında mal və xidmətlərin ixracı (X) və idxalı (M) arasındakı fərqlə müəyyən olunur: $NX = X - M$. Xalis ticarət isə əsasən kapital və maliyyə axınlarının soldosuna bərabər olur, yəni $CF = -NX$.

Qapalı iqtisadiyyatda xalis investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinin əsas mənbəyi kimi milli qənaət çıxış edir. Açıq iqtisadiyyatda iqtisadi artımın əsas determinantı olan investisiyanın həcmi təkcə milli qənaətdən asılı olmur- ölkədə investisiya qoyuluşlarını həm milli qənaət, həm də xarici mənbələr hesabına maliyyələşdirmək olar. Hətta nəzəri baxımdan, milli qənaətin hamısı xarici aktivlərin alınmasına yönəldilə, daxili investisiyalar isə yalnız xarici mənbələr hesabına həyata keçirilə bilər. Bu baxımdan, qapalı iqtisadiyyatda məcmu qənaətlə investisiya arasında birbaşa qarşılıqlı korrelyasiya asılılığı olduğu halda, amerika alimləri M.Feldstein və S.Horioka göstərmişlər ki, kapitalın mobil olduğu açıq iqtisadiyyatda qeyd edilən asılılıq məhdud olur, çünki qənaət beynəlxalq səviyyədə daha yüksək gəlirli sahələrə yönəldilməyə meylli olur.

Birbaşa xarici investisiyaların ixracı və idxalının səbəbləri müxtəlifdir. Bununla belə, adətən xarici investisiya qoyuluşları kapitalın maksimum gəlir gətirəcək ölkədə yerləşdirilməsi və riskləri diversifikasiya etmək məqsədilə həyata keçirirlər. Bundan başqa, xarici sahibkar kapitalın axınına satış bazarının genişləndirilməsi və xarici istehsal resursların əldə olunması birbaşa təsir göstərir. Geniş şəkildə birbaşa investisiyaların ixracının səbəbləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- Firmanın xərclərində elmi tədqiqatlara cəkilən xərclərin payı və həcmi nə qədər yüksəkdirsə, onun xarici ölkələrlə investisiya əməkdaşlığına meylliyi yüksək olur. Xaricə birbaşa investisiya qoymaqla firmalar, onlara məxsus olan texnologiya üzərində nəzarəti əldə saxlamağa çalışır və miqyasdan qənaət əldə etməyə çalışırlar. Bundan başqa innovasiya elmi tədqiqatların, təcrübə-konstruktor işlərinin, sınaq nümunəsinin hazırlanması və satışının təşkili, kommersiya istehsalının təşkili, ictimai-faydalı səmərə yeniliklərin istehsalçıları arasında, həmçinin istehsalçılar və istehlakçılar arasında bölüşdürülməsindən ibarət ardıcıl mərhələlərdən ibarətdir. Diffuziya nəticəsində həm istehsalçıların, həm də istehlakçıların xarakteristikalarında keyfiyyət dəyişiklikləri baş verir, innovasiyanın yayılması nəticəsində o yetkin məhsul və texnologiyaya çevrilir. Bu proses ayrı-ayrı ölkələrdə fərqli sürətlə baş verir. Belə ki, innovasiyanın yayılma forması və sürəti

kommunikasiya kanallarının gücündən, təsərrüfat subyektlərinin informasiyanı qəbul etməsi xüsusiyyətindən, onların bu informasiyadan praktiki istifadə bacarığından və s. asılıdır. Belə şəraitdə iri şirkətlər ayrı-ayrı Ölkələrdə istehsalı yerləşdirməklə innovasiyanın fəaliyyət dövrünü artıraraq əlavə gəlir əldə edə bilirlər,

- ölkəyə məhsul ixracı imkanının məhdud olması xarici firmaları investisiya ixracına sövq edir. Qeyd etmək lazımdır ki, iri şirkətlər arasında rəqabət onların müxtəlif bazarlar uğrunda mübarizəsini gücləndirir. Belə olan halda transmilli şirkətlər xarici bazarlara daxil olmağın müxtəlif formalarından, o cümlədən xarici investisiyalı müəssisələrinin yaradılmasından istifadə edirlər;
- Müasir dövrdə istehsal edilən məhsulların diferensiasiyası artmaqdadır. Belə ki, daxili bazarın tələblərini nəzərə alan məhsulların istehsalı firmalara daha böyük rəqabət üstünlüyü verir. Belə şəraitdə xarici investisiya hesabına istehsal bölmələrinin yaradılması ölkə daxilində yerli bazarın tələblərinə uyğun, nisbətən ucuz və keyfiyyətli məhsul istehsalının təşkilini mümkün edir;
- Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkənin coğrafi mövqeyi xarici investisiyanın cəlb edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Məsələn, Sinqapurun coğrafi mövqeyi regional bazara xidmət üçün əlverişli şərait yaratdığına görə bu ölkəyə qoyulmuş xarici investisiyanın həcmi böyükdür;
- Firmaların yerli bazarda birbaşa iştirakı onların daxili bazarda paylarını artırmaq imkanı verir. Belə ki, bütün hallarda xarici ticarət əməliyyatları daxili ticarət əməliyyatlarına nisbətən əlavə xərc tələb edir. Firmanın daxili bazarda iştirakı gömrük, beynəlxalq daşınma, bank əməliyyatları və sair xərcləri qismən azaltmağa imkan yaradır;
- İri firmalar istehsalın və satış bazarlarının diversifikasiyası hesabına qiymət və tələbin dəyişməsindən yaranan riskləri azaldırlar.

Xarici investisiyanın ölkəyə cəlb olunmasında əsas məqsədlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- ölkədə istehsal olunan məhsulun rəqabət qabiliyyətinin, istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin artırılması;

- ölkədə struktur dəyişikliklərinin aparılması və mövcud iqtisadi potensialı reallaşdırmaq üçün yeni müəssisələrin yaradılması;
- yeni ixracçılıq və idxalı əvəz edən istehsalların yaradılması;
- ölkədə rəqabətin inkişaf etdirilməsi üçün yeni təsərrüfat subyektlərinin yaradılması;
- az inkişaf etmiş ərazilərin inkişaf etdirilməsi;
- daxili bazarın tələbatını və ölkənin istehsal potensialını artırmaq üçün yeni faydalı qazıntı yataqlarının mənimsənilməsi;
- konsaltinq və marketinq üzrə kadrların hazırlanması sahəsində xarici təcrübədən istifadə.

Xarici investisiyanın həcmi artdıqca ölkəyə gətirilən yeni texnika və texnologiyanın, mütərəqqi idarəetmə və marketinq üsullarının yayılması nəticəsində ölkənin texnoloji inkişafının sürətlənməsi baş verir. Xarici investisiyanın cəlb edilməsi işçi qüvvəsinin, mühəndis texniki heyətin və idarəetmə kadrlarının ixtisasının səviyyəsinin artmasına şərait yaradır, istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinin və texniki səviyyəsinin yüksəlməsinə imkan verir.

Birbaşa xarici investisiya qoyuluşları firmaya ölkəyə yönəldilən texnologiya üzərində nəzarəti saxlamağa imkan verir. Bununla belə, ölkədə hər hansı bir sahədə istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin artırılması əlaqədar sahələrin də texniki-iqtisadi səviyyəsinə müsbət təsir göstərir.

Birbaşa xarici investisiya, yönəldiyi ölkələrdə sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması sahəsində böyük potensiala malikdir. Belə ki, xarici investisiyanın cəlb edilməsi səmərəliliyin yüksəldilməsinə, xərclərin azaldılmasına, həmçinin yeni fəaliyyət növlərinin yaranmasına səbəb olmaqla yeni müəssisələrin yaranmasına əlverişli şərait yaradır. Digər tərəfdən, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı nəticəsində inkişaf etmiş ölkələrdən istehsal modellərinin mənimsənilməsi baş verir. Bu, iqtisadi ədəbiyyatda "nümayişkarlıq effekti" adlandırılır. "Nümayişkarlıq effekti", birincisi, ayrı-ayrı ölkələrdə istehsal strukturunun eyniləşməsi prosesinin sürətlənməsinə (yeni sahələrin inkişafı yolu ilə, həmçinin yeni əmtəə və avadanlıqların idxalı hesabına) əlverişli şərait yaradır,

ikincisi, müxtəlif ölkələr arasındakı əlaqələrin intensivləşməsi nəticəsində istehlak modellərinin eyniləşməsi baş verir.

Birbaşa xarici investisiya ölkədə iqtisadi artıma təsir göstərməklə ölkənin dünya iqtisadiyyatında daha aktiv iştirakına səbəb olur. Bu həm investisiya əməkdaşlığının, həm də idxalı və ixracın artması hesabına baş verir. Bir çox hallarda investisiya əməkdaşlığı və ticarət xarici iqtisadi fəaliyyətin bir-birini tamamlayan kanalları hesab edilir.

Bununla belə, ölkə iqtisadiyyatında xarici investisiyanın payının artması onun xarici təsirlərə olan həssaslığı artırır. Bu baxımdan, ölkənin iqtisadi inkişafının xarici investisiyadan asılılığının müəyyən limitlərinin müəyyən olunması zəruridir. İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin aşağı olduğu şəraitdə xarici investisiyanın intensiv cəlb olunması iqtisadi inkişaf üçün müəyyən təhlükələr yaradır. Bunlar arasında milli istehsalçıların yerli bazardan sıxışdırılması, az səmərəli enerji, material və əmək tutumlu istehsalların yaradılması, ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə təbii resursların, xammal və ucuz işçi qüvvəsinin mənbəyi rolunda çıxış etməsi və s. ola bilər. Digər tərəfdən, dövlət, yerli xüsusi kapital və xarici kapitalın öz iqtisadi güclərinə görə bərabərsizliyi son nəticədə zəruri və keyfiyyətli istehsal resurslarının, o cümlədən xammal, enerji, ixtisaslı işçi qüvvəsinin, kredit resurslarının xarici investisiyalı müəssisələrin xeyrinə bölüşdürülməsinə gətirib çıxarır.

Qeyd edilən problemin tədqiqi zamanı xarici kapitalın idxalı kifayət dərəcədə milli kapitalla əlavə və ya ona, milli kapitalla münasibətdə rəqabətdə olaraq, əvəzedici rola malik olmasının müəyyənləşdirilməsi prinsiplə əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan, ölkənin iqtisadi imkanlarının nisbətən tam istifadə olunduğu şəraitdə xarici investisiya milli kapitalın əvəzləyicisi rolunda çıxış edə bilər. Belə şəraitdə xarici investisiyanın idxalı iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artmasına səbəb olur. Ölkənin iqtisadi imkanlarından tam istifadə olunmadığı, sərbəst iqtisadi resursların mövcud olduğu şəraitdə xarici investisiya milli kapitalla münasibətdə onu tamamlayır və ona əlavədir.

Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, xarici investisiyanın cəlb olunması sahəsindəki siyasət aşağıdakı mərhələlərə ayrılır:

1. Xarici investisiyanın maksimum cəlb olunması;
2. Xarici investisiya sahəsində "selektiv yanaşma";
3. Xarici investisiya sahəsində siyasətin liberallaşdırılması.

Xarici bazarlarda yetkin rəqabətin mövcud olduğu bir şəraitdə yerli istehsalçıların istehsalın genişlənməsinə və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş uzunmüddətli tədbirlər həyata keçirmək imkanları məhduddur. Buna görə də, xarici bazarlarda onların məhsulları kifayət qədər yüksək olmayan keyfiyyətə, etibara, ticarət nişanına, satışdan sonrakı xidmətə və zəif ticarət şəbəkəsinə malik olacaqdır. Bu baxımdan, yerli sahibkarların rəqabət qabiliyyətinin zəifliyi onların xarici kapitalla əməkdaşlığını tələb edir.

Cədvəl 2.3

Ölkəyə investisiya qoyuluşlarına təsir edən amillər

Amillər	İnvestisiyanın qoyulduğu ölkələri xarakterizə edən amil qrupları	
Siyasi amillər	- İqtisadi, siyasi və ictimai sabitlik - Xarici investisiyalarla bağlı beynəlxalq razılaşmalar - Vergi siyasəti - Ticarət siyasəti və BXİ siyasətinin tutarlılığı - Özəlləşdirmə siyasəti - Bazarların quruluşu və fəaliyyətilə bağlı siyasətlər (xüsusilə, rəqabət və şirkət satın alma, birləşmə siyasətləri) - Xarici iştirakların razılaşma standartları	
İnvestisiya mühitilə bağlı amillər	- İnvestisiyaların dəstəklənməsi (imic yaradılması, şirkətin satışa çıxarılması vs.) - İnvestisiyanın təşviq edilməsi - Xərclər (rüşvət, bürokratik fəaliyyət və s.) - İnvestisiya sonrası xidmətlər - İctimai amillər (həyat keyfiyyəti vs.)	
İqtisadi amillər	İnvestisiya strategiyaları	Amillər
	Bazar yönümlü	- Bazarın həcmi və adambaşına milli gəlir - Bazarın həcmnin artım tempi - Regional və qlobal bazarlara giriş imkanları - İstehlakçı tərcihləri - Bazarların strukturu
	Məhsuldarlıq yönümlü	• istehsal amilləri ilə əlaqədar xərclər və əmək məhsuldarlığı • Digər xərclər • Regional inteqrasiya təşkilatlarına üzvlük, iqtisadiyyatın miqyası

Mənbə: «World Investmem Report 1998: Trends and Determinants», UNCTAD , UN: New York and Geneva, 1998. s. 91

Cədvəldən göründüyü kimi, ölkəyə xarici investisiya qoyuluşlarına təsir edən amillər 3 qrupa ayrılmışdır: siyasi, investisiya mühiti ilə bağlı olan və iqtisadi amillər. İqtisadi amillər özləri də investisiya strategiyasının xüsusiyyətindən asılı olaraq 3 alt qrupa bölünmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, birbaşa xarici investisiyanın cəlb edilməsində əsas amil bazarın həcmi və onun artım tempidir. Belə ki, firma daxili bazarda öz payını artırma bilmirsə, o, ölkədə iqtisadi artım tempinə uyğun mənfəətini artırmaq imkanına malikdir. Bununla belə, birbaşa xarici investisiyalar təkcə daxili bazara istiqamətlənmiş olmaya bilər. Bu investisiyalar ixrac yönümlüdə ola bilər. Məsələn, Çin iqtisadiyyatına qoyulmuş investisiyanın əhəmiyyətli hissəsi ixrac bazarlarına istiqamətlənmişdir. Yəni bu ölkədə yaradılan istehsalatlarda istehsal edilən məhsulların əhəmiyyətli hissəsi xarici ölkələrə ixrac olunur. Belə ölkələrin cəlbediciliyi onlarda ucuz və bol resursların, o cümlədən əmək resurslarının mövcud olması ilə əlaqədardır.

Infrastrukturanın inkişaf səviyyəsi həm yerli investorların, həm də xarici investorların investisiya qərarlarına təsir göstərən əsas amillərdən biridir.

Bazar iqtisadiyyatında infrastruktura iqtisadi subyektlərin müxtəlif bazarlarda fəaliyyəti üçün şərait yaratmaq məqsədi daşıyan qarşılıqlı əlaqəli institutların altsistemini əks etdirir. Bu altsistemə istehsal, maliyyə-kredit, institusional, kommersiya, sosial, ekoloji və informasiya infrastrukturu daxildir. İstehsal infrastrukturunun mahiyyətini açıqlayarkən iqtisadi münasibətlərin inkişafına, eləcə də ayrı-ayrı istehsal sahələrinin səmərəli fəaliyyətinə xidmət edən, bu sahələrin xarici mühitini təşkil edən enerji-yanacaq, nəqliyyat, rabitə-informasiya, su təchizatı, kanalizasiya, anbar təsərməti, topdansatış ticarət və digər sahələrin məcmusundan ibarət vahid bir sistem başa düşülür. Belə sahələrini inkişafı istehsal olunan məhsulların maya dəyərinin aşağı salınmasına, yeni məhsulların hazırlanmasına, onların istehsalının və satışının təşkilinin səmərəliliyinin artmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. İstehsala xidmət sahələrinin inkişafı təkrar istehsal prosesinin subyektləri arasında qarşılıqlı səmərəli əlaqələrin formalaşmasına, onların fəaliyyətinin ahəngdarlığının və birqərarlığının təmin edilməsinə və iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur. İstehsal və bazar infrastrukturu ölkədə maddi, maliyyə və informasiya axınlarının sürətini və dəyərini müəyyən etməklə investisiyanın səmərəliliyinə birbaşa təsir göstərir. Bununla yanaşı, xarici investisiyanın cəlb

edilməsində iş və istirahət üçün əlverişli şərait yaradan infrastruktur obyektlərin mövcudluğu da rol oynayır.

Ölkədə makroiqtisadi sabitliyin olması milli iqtisadiyyatın gücünü müəyyən edir, iqtisadi inkişafı proqnozlaşdırmağa, qeyri-stabilliklə əlaqəli riskləri azaltmağa imkan verir. Bununla yanaşı, ölkədə makroiqtisadi sabitliyin olması siyasi sabitliyin də təmin olunmasına əlverişli təsir göstərir.

Ölkədə xarici investisiyanın cəlb edilməsinə əmək haqqı və qiymətlərin tarifləri əsas rol oynayır. Bazar tarifləri əsasən dövlətin iqtisadi siyasəti nəticəsində formalaşır. Uzun müddət belə bir fikir hakim mövqedə olmuşdur ki, ölkədə idxalın məhdudlaşdırılması xarici investisiyanın cəlb edilməsini məhdudlaşdırır. Bu fikir ticarətlə kapital axınlarının bir-birlərini əvəz etməsi haqqındakı ehtimala əsaslanır. Bununla belə, ticarət və kapital axınları bir çox hallarda bir-birlərini tamamlayırlar. Bundan başqa, idxalın məhdudlaşdırılmasına nisbətən, ölkədə xarici investisiyanın cəlb edilməsini stimullaşdıran fundamental amillərin mövcudluğu daha böyük əhəmiyyətə malikdir. Digər tərəfdən, kiçik ölkələrin daxili bazarları nisbətən kiçik olduğundan, bu amil bir çox hallarda xarici investisiyanın cəlb edilməsində həlledici amil olmur. Bununla belə, müasir dövrdə ayrı-ayrı məhsulların yerləşməsi prinsipləri xarici investorların qərarlarına təsir göstərə bilər. Məsələn, bəzi məhsul istehsalları satış bazarına yaxın, bəziləri isə xammal mənbələrinə yaxın yerləşdirilir. Belə halda dünyanın bir çox iri şirkətləri dünyanın çoxlu sayda ölkələrində istehsal bölmələri yaratmaq zərurəti ilə qarşılaşırlar.

İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və investisiya riskinin azaldılması üçün xarici investisiyanın təminat sisteminin formalaşdırılması zəruridir. Bu aşağıdakı formalarda həyata keçirilir:

- qəbul edən ölkənin investisiya qanunvericiliyi vasitəsilə;
- qəbul edən ölkənin iştirakı ilə bağlanan beynəlxalq müqavilələrlə;
- xarici investorla qəbul edən ölkə arasında bağlanmış müqavilə ilə;
- milli və beynəlxalq sığorta təşkilatlarında investisiyanın sığorta olunması yolu ilə.

Bu mexanizmlərin tətbiqi ölkədə investisiya risklərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına səbəb olur.

Beləliklə, xarici investisiya milli iqtisadiyyatın inkişafına təsir göstərən mühüm amillərdən biridir və hər bir Ölkənin bu sahədə əsaslandırılmış siyasət həyata keçirməyə zəruridir.

2.2 Sənaye sahələrinə investisiyaların cəlb olunmasının zəruriliyi və respublikamızın bu sahədəki təcrübəsi.

Xarici investisiyanın hərəkətinə həm makro, həm də mikro səviyyədə baxmaq lazımdır. Makrosəviyyədə hökumətlərarası kapital axını: hökumətlərarası kreditləri, yardımlar, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının kreditləri və sair verilməsi həyata keçirilir. Mikro səviyyədə ayrı-ayrı ölkələrin firmaları arasında investisiya əməkdaşlığı baş verir.

İnvestisiya resurslarının sahibləri sahibkar gəliri və ya faizlər şəklində müəyyən gəlirlər əldə edir. Bununla əlaqədar xarici investisiyaları sahibkar və borc investisiyalarına bölünür. Sahibkar kapitalının ixracı bu və ya digər ölkənin iqtisadiyyatına gəlir əldə olunması məqsədilə yönəldilən investisiyalardır. Borc kapitalının ixracı isə kapitalın ixracatçısına borc faizi şəklində gəlir gətirən və xarici ölkə rezidentlərinə uzun və orta müddətə verilmiş kreditlərdir.

Xarici investisiya birbaşa xarici investisiyaya və portfel xarici investisiyasına bölünür. Birbaşa xarici investisiya bir ölkədə digər ölkənin investorlarına məxsus və onların idarəetməsində olan investisiyaların xalis dəyərinin artımı kimi müəyyən olunur. Milli Hesablar Sistemində müvafiq olaraq birbaşa xarici investisiyaların tərkibinə aşağıdakılar daxil edilir:

- şirkətlərin öz vəsaitlərini xarici ölkələrin iqtisadiyyatlarına yatırımları;
 - birbaşa investor tərəfindən xarici müəssisədə əldə edilmiş mənfəətin həmin müəssisəyə reinvestisiya edilməsi;
- baş firma və onun xarici müəssisələri arasında şirkətdaxili kapital köçürmələri.

Türkiyə Respublikasının 4875 sayılı Doğrudan Xarici Sərmayələr Qanununa əsasən xarici ölkələrin vətəndaşları, xaricdə yaşayan türk vətəndaşlar, xarici ölkələrin qanunlarına əsasən qurulmuş hüquqi şəxsləri və beynəlxalq qurumları xarici investorlar kimi müəyyən olunmuşdur. Birbaşa xarici investisiyaya xarici investor tərəfindən aşağıdakılar vasitəsi ilə mövcud bir şirkətin və ya yeni yaradılan şirkətdə 10 faizə və daha çox səs hüququ verən paya malik olmaq aiddir:

- Türkiyə Respublikası Mərkəz Bankı tərəfindən alıb-satılan sərbəst dövrəli nağd pul sərmayəsi;
- şirkətlərin səhmləri (dövlət qiymətli kağızları istisna olmaqla);
- maşın və avadanlıqlar,
- sənaye və əqli mülkiyyət haqları;
- ölkə daxilində xarici investorların əldə etdiyi gəlirlərin yenidən investisiya qoyulması;
- təbii ehtiyatların axtarılması və çıxarılmasına dair hüquqlar.

BVF-nin istifadə etdiyi tərifə görə, «beynəlxalq investorun hər hansı bir yerli şirkətin nizamnamə kapitalının 10 faizindən çoxuna sahib olmasının birbaşa investisiya hesab edilir. Eyni yanaşma İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı tərəfindən də irəli sürülür. Bu təşkilatın yanaşmasına görə, birbaşa xarici investisiyalar dedikdə, şəxslər, ya da şirkətlərdən ibarət olan xarici bir investorun şirkətin ən az 10 nizamnamə kapitalının əldə edilməsinə yönəldilmiş investisiya nəzərdə tutulur. Birbaşa xarici investisiyalar birgə müəssisələr (joint venture), şirkət birləşmələri və satın almalar (mergers and acquisitions, M&A), strateji birləşmələr (strategical alliances). özəlləşdirmə yolu ilə reallaşan investisiyalar, yeni müəssisələrin yaradılmasına investisiyaları (greenfield investments) kimi üsullarla ola bilər.

Firmanın xarici investisiya qoyuluşu onun mənfəət əldə etmək məqsədilə xarici ölkədə əmlakə sahib olmağını əks etdirir. Bu əmlak əsasən xarici ölkədə yaradılan müəssisənin nizamnamə kapitalında paya sahib olmaq şəklində olur. Firma xarici ölkədəki firmaya bütövlükdə və ya pay iştirakı ilə bir hissəsinə sahib ola bilər. Portfel investisiyanı birbaşa investisiyadan fərqləndirən məhz idarəetmə

amilidir. Portfel investisiyası qoyulduğu obyektin idarə edilməsində investorun iştirakını təmin etmir. Buna baxmayaraq, milli iqtisadiyyatda iqtisadi artıma birbaşa investisiyanın təsiri portfel investisiyalarına nisbətən böyük olur. Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi son nəticədə istehlakın artımına da səbəb ola bilər. Belə halda mövcud aktivlərin xarici rezidentlər tərəfindən alınması tərəfindən alınması zamanı baş verir. Belə ki, ölkə rezidentlərinə məxsus aktivlərinin xarici rezidentlərə satışından əldə edilmiş vəsait istehlaka yönəldilir. Bununla belə, təcrübə göstərir ki, qeyd edilən halın yaranması ehtimalı portfel investisiyasında daha böyükdür.

Birbaşa xarici investisiyalar kapitalın beynəlxalq hərəkəti formaları arasında əsas yer tutur. Birbaşa xarici investisiyaların əsas əlamətlərindən biri onlar əsasında firmalar arasında uzunmüddətli işgüzar əlaqələr yaranır, investor vəsaitini qoyduğu müəssisədə qərarların qəbul edilməsində əhəmiyyətli rol oynamağa başlayır.

Birbaşa xarici investisiyalar aşağıdakı əsas formalarda həyata keçirilir:

1. Xarici filialların və törəmə müəssisələrin yaradılması yolu ilə.
2. Firmaların beynəlxalq qovuşması və birləşməsi yolu ilə.
3. Strateji alyansların yaradılması yolu ilə.

Xarici investisiyanın ixracı xarici ölkədə müəssisəyə bütövlükdə və ya pay iştirakı ilə bir hissəsinə sahib olmaqla həyata keçirilə bilər. Firma üçün xarici ölkədə müəssisəyə tamamilə sahib olmaq daha səmərəlidir. Çünki bu halda müəssisə üzərində nəzarət sadələşir və qazanılmış mənfəət tam şəkildə baş müəssisəyə çatır. Çünki müəssisədə payı olan digər investorlarla, xüsusilə yerli payçılarla bir çox hallarda müəssisənin inkişaf strategiyasının müəyyən olunmasına və dividendlərin bölünməsinə dair fikir ayrılıqları yaranır. Yerli müəssisənin xarici müəssisəyə tam sahib olması bir sıra üstünlüklərə malik olmasına baxmayaraq, praktikada onun xarici müəssisənin nizamnamə kapitalında müəyyən paya malik olması əsasında formalaşan xarici investisiya əməkdaşlığı da geniş yayılmışdır. Bu aşağıdakı amillərlə əlaqədardır:

- coğrafi baxımdan müəssisənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin genişlənmə prosesinin sürətlənməsi. Belə halda müəssisə daha az investisiya qoyuluşları həyata keçirməklə müxtəlif ölkələrdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmaq imkanına malik olur;
- müəssisənin elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri bazasının genişlənməsi. Belə halda müəssisə payçısı olduğu müəssisənin elmi-tədqiqat və təcrübə bazası hesabına özünün innovasiya fəaliyyətini genişləndirmək imkanına malik olur;
- əlavə resursların cəlb olunması. Yerli müəssisənin xarici müəssisənin nişnamə fondunda paya malik olması, bu müəssisədə pay sahibi olan digər tərəfdaşların malik olduğu resurslardan istifadəyə imkan yaradır.

Birbaşa xarici investisiya ya yeni investisiya layihələr hesabına, ya da xarici ölkələrdə mövcud firmaların alınması yolu ilə həyata keçirilir. Aydındır ki, yeni layihələrin həyata keçirilməsi ölkədə iqtisadi anıma daha güclü təsir göstərir. Bununla yanaşı, mövcud yerli müəssisələrin xarici investorlar tərəfindən alınması da iqtisadi artıma müsbət təsir göstər bilər. Belə ki, yerli müəssisə ləğv olunma vəziyyətindədirsə, xarici investorun bu müəssisəyə yeni texnologiya, idarəetmə təcrübəsi və s. cəlb etməsi onun ləğv olunmasını aradan qaldıra bilər. Bundan başqa, mövcud yerli müəssisənin xarici investor tərəfindən alınması zamanı ödənilən vəsait yerli investorlar tərəfindən yeni investisiyaların həyata keçirilməsinə yönəldilə bilər. Qeyd edilənlərlə yanaşı, mövcud müəssisələrin xarici investorlar tərəfindən alınması, yeni layihələrin reallaşdırılmasına nisbətən milli iqtisadiyyat üzərində xarici nəzarətin daha yüksək temple artmasına səbəb olur. Belə ki, xarici firmalar yerli müəssisələri əsasən onların malik olduqları üstünlüklərə görə alırlar. Bu üstünlüklər onların yerli satış şəbəkələrinin mövcudluğu, texnologiyaya malik olması və sair bu kimi amillərlə bağlı ola bilər. Belə hal isə ölkədə mövcud səmərəli firmaların xarici investorların nəzarətinə keçməsinə səbəb olur. Bundan başqa, bir çox hallarda xarici firmalar özlərinin yerli rəqiblərini alırlar ki, bu da daxili bazarda rəqabətin səviyyəsinə mənfi təsir

göstərir. Buna görə də, ölkədə rəqabət qurumları xarici investorların bu məqsədlə həyata keçirdiyi əməliyyatları məhdudlaşdırmalıdırlar.

Xarici investisiyanın cəlb edilməsi formalarından biri birgə müəssisələrin yaradılmasıdır. Birgə müəssisələrin yaradılmasının əsasında üç amil: zəruri istehsal resurslarının əldə olunması, bazar amilləri, riskin bölüşdürülməsi dayanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, birgə müəssisələrin yaradılması xarici investorlara texnologiyanın verilməsi və istifadəsi üzərində nəzarətə imkan verir. Bununla belə, birgə müəssisənin yaradılması yolu ilə texnologiyanın ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunması aşağıdakı formalarda həyata keçirilə bilər:

1. xarici tərəfdaş patentə və ya “nou-hau”ya görə yaradılan birgə müəssisəyə lisenziya verir,
2. birgə müəssisənin təsisçisi olmayan xarici firmadan texnologiyaya görə patent və ya lisenziya alınır;
3. xarici investor malik olduğu texnologiyı birgə müəssisənin nizamnamə kapitalına pay kimi qoyur.

Xarici investisiya qoyuluşu nəticəsində yaradılan müəssisələrin yerli müəssisələrə nisbətən az stabil olması, onun xarici təsirlərdən daha çox asılı olması onların zəif cəhətlərindəndir. Bu baxımdan xarici və yerli tərəfdaşların iştirakı ilə yaradılan birgə müəssisələr xarici-iqtisadi əməkdaşlığın göstərilən formalarına aid qeyd edilən çatışmazlıqları qismən aradan qaldırmağa imkan verir.

Müştərək müəssisələr birgə kapital, birgə idarəetmə və mənfəət və risklərin bölüşdürülməsi əsasında yaradılır. Belə müəssisələrin yaradılması zəmin istehsal resurslarının əldə olunmasına, bazara daxil olmaqda əlavə imkanların yaranmasına, riskin bölüşdürülməsinə imkan verir. Müştərək müəssisənin yaradılması zərurəti bir çox hallarda tərəfdaşların öz istehsal və ya bazar potensialını mənfəətli reallaşdırmaq üçün bu və ya digər resurs növünə çatışmazlığı ilə əlaqədar olur. Bunlara maliyyə resursları, istehsal gücləri, xammal və materiallar, texnologiya, patentlər, idarəetmə kadrları, informasiya, nou-hau və sair aid ola bilər.

Azərbaycanda karbohidrogen yataqlarının xarici investorlarla birgə işlənməsi əsasən hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişlər əsasında həyata keçirilir. Hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu tip kontraktlar üzrə xarici podratçı yatağı kəşf etməyi və işləməyi, bununla yanaşı, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin (ARDNŞ) iştirak payını maliyyələşdirməyi, Azərbaycana bonusları ödəməyi, həmçinin dövlətə ümumilikdə neftin 75 faizinə qədərini və səmt qazının hamısını verməyi öz üzərinə götürür. Yəni, burada investor kəşfiyyat dövründə öz kapitalı ilə risk edir, dövlət isə mənfəətin böyük hissəsini qazanır. Azərbaycanda neft kontraktlarının imzalanması və qüvvəyə minməsi prosesi çoxpilləli xarakter daşıyır. Əvvəlcə ARDNŞ-in müvafiq müraciətindən sonra Respublika Prezidenti Dövlət Neft Şirkətinə xarici investorlarla danışıqlara başlamaq hüququnun verilməsi haqqında sərəncam verir. Sonra ARDNŞ özünə maraqlı hesab etdiyi şirkətlərlə qarşılıqlı anlaşma haqqında (fəaliyyət müddəti 6-12 ay olan) memorandum imzalayır. Bu memorandum çərçivəsində kontraktın başlıca prinsipləri haqqında razılaşmaların işlənilməsinə və imzalanmasına qədər danışıqlar aparılır. Gələcək kontraktın ehtimal olunan mübahisəli məqamlarının yekun tənzimlənməsindən sonra ARDNŞ yekun sənədin imzalanmasına səlahiyyət verilməsi xahişi ilə Respublika Prezidentinə müraciət edir. Prezidentin razılıq verdiyi təqdirdə tərəflər müqaviləni imzalayaraq, Prezidentin tərəfə Aparatına verirlər. Aparat öz növbəsində, ratifikasiya edilməsi üçün onu parlamentə təqdim edir. Paralel olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti gələcəkdə layihənin iştirakçı şirkətlərinə hökumət təminatı verir. Şirkətlər də öz təminatlarını elan edirlər. Müqavilənin Milli Məclisdə ratifikasiya edilməsindən sonra bu sənəd imza edilmək üçün yenidən Respublika Prezidentinə qaytarılır. Dövlət başçısı tərəfindən müqavilə bəyənilərsə, o, yeni qanunun qüvvəyə minməsi haqqında fərman verir. Fərman dərc olunduğu gündən HPBHS-nin fəaliyyət müddəti başlayır.

Beləliklə, ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyanın cəlb müxtəlif formalarda ola bilər. Bu formaların seçilməsi firmaların strategiyalarından və

investisiyanı cəlb edən ölkələrin investisiya əməkdaşlığı sahəsində siyasətindən asılıdır⁶.

Aqrar islahatların reallaşdırılması praktikasi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatının qurulması, mahiyyət etibarilə kənd təsərrüfatında özəlləşdirmənin və dövlətsizləşmə proseslərinin geniş miqyasda həyata keçirilməsinə gətirib çıxarmışdır. Lakin, bütün bunlar heç də o demək deyildir ki, kənd təsərrüfatında yarana biləcək böhranlı situasiyaların effektiv şəkildə qarşılınması istiqamətində dövlət tərəfindən zəruri tədbirlər həyata keçirilməsin. Kənd təsərrüfatının maliyyə, informasiya və digər resurslarla təchizatında dövlətin müdaxilə imkanlarının məhdudlaşdırılması aradan qaldırılmalı, dövlət tərəfindən prosesə zəruri hallarda istər inzibati, istər iqtisadi və istərsə də hüquqi metodlarla kompleks şəkildə müdaxilə edilməlidir. Təbii ki, kənd təsərrüfatında böhranlı situasiyaların qarşısının alınmasına istiqamətlənmiş dövlət müdaxiləsi sistemli xarakter daşımaqla istər bazar münasibətlərinin effektiv fəaliyyət göstərməsinə, azad rəqabət mühitinin genişlənməsinə və istərsə də kənd təsərrüfatında sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına istiqamətlənməlidir. Məlum olduğu kimi, bir sistemdən, digər sistemə keçid nisbətən uzun müddətli bir prosesi özündə əks etdirir. Təbii ki, bu zaman kəsiyində kənd təsərrüfatında bazar münasibətlərinin inkişafına uyğunlaşmış mühit formalaşdırılmalı və mühitin formalaşdırılmasında aqrar əmtəə istehsalçılarına dövlət yardımının səmərəli və inkişaf etmiş mexanizmi yaradılmalıdır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, qloballaşma proseslərinin doğura biləcəyi destruktiv təzahürlərin effektiv şəkildə neytrallaşdırılması, eləcə də, müasir şəraitdə global maliyyə böhranının real sektorun mühüm tərkib hissəsi kimi kənd təsərrüfatına təsirinin zəiflədilməsi məqsədi ilə, dövlət tərəfindən həyata keçirilən proseslər, ilk növbədə bu prosesin böhrana cavab imkanları, yəni immunitet qabiliyyətinin yüksəldilməsinə istiqamətlənməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ölkənin milli iqtisadi

⁶Чубайс А. (2011) Инновационная экономика в Рос- сии: что делать? Журнал "Вопросы Экономики", №1, стр. 120-126

suverenliliyinin mühüm tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Məhz bu baxımdan kənd təsərrüfatında struktur dəyişikliklərinin hazırkı mərhələsində davamlı inkişafın təmin edilməsi ilə bağlı zəruri təşkilati, iqtisadi və sosial mühitin yaradılması, nəticə etibarilə, böhranın təsir imkanlarının, o cümlədən sosial fəsadların aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Təbii ki, bu zaman, ilk növbədə qlobal maliyyə böhranının kənd təsərrüfatına təsirinin zəiflədilməsindən söhbət gedə bilər. Dünya miqyasında baş verən qlobal maliyyə böhranı fonunda qloballaşma proseslərinin təsir dairəsi, xüsusilə onun yaratdığı destruktiv təzahürlər nisbətən səngiməkdədir. Təbii ki, bu uzun müddətli dövrü əhatə edə bilməz. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə qlobal maliyyə böhranının təsirinin azaldılması və iqtisadi sabitliyin təşviq olar ki, həyata keçirilən bu təsir mexanizmləri yaxın gələcəkdə öz müsbət nəticələrini verəcəkdir. Məhz belə bir şəraitdə sonrakı dövrdə qloballaşma prosesinin keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə təsir imkanları da kifayət qədər genişlənəcəkdir. Odur ki, qloballaşma prosesinin doğura biləcəyi destruktiv təzahürlərin kənd təsərrüfatında effektiv şəkildə neytrallaşdırılması məqsədi ilə, milli əmtəə istehsalçılarının rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsi, istehsalın intensiv faktorlar hesabına genişləndirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin gücləndirilməsi zəruridir. Təbii ki, məhz bu qəbildən olan tədbirlərin gücləndirilməsi, ilk növbədə daxili ərzaq bazarında yerli istehsalın xüsusi çəkisinin yüksəldilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında, xüsusilə ərzaq məhsulları və yeyinti məhsulları sferasına idxalı əvəz edən sahələrin effektiv şəkildə formalaşması kənd təsərrüfatının dirçəldilməsinin mühüm faktoru kimi çıxış edir. Apardığımız araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycan kimi ölkələrdə iqtisadi cəhətdən qloballaşma kiçik bizneslə məşğul olan xırda müəssisələri doğrudan da zəiflədib məhv edə bilər. Qloballaşmanın təsirindən əziyyət çəkən əsas sahələr yerli ehtiyacları ödəməyə yönəlmiş fermer təsərrüfatları ola bilər. Daha yaxşı texnikadan və müasir texnologiyalardan istifadə edən inkişaf etmiş dövlətlərin firmaları daha çox məhsul istehsal edərək sərbəst ticarət nəticəsində iqtisadi cəhətdən geridə qalmış ölkələrin bazarına daxil

olur və orada yerli istehsalı sıxışdırırlar. Bu halda yeni inkişaf etmiş ölkələr əsas istehsal sahələrinin çökməsi faktı ilə barışmalı olurlar. Bu gün Azərbaycan bazarında yerli şəraitdə istehsal edilməsi mümkün olan ərzaq məhsullarının xarici ölkələrdən gətirilməsinə də rast gəlmək olar. Digər tərəfdən xaricdən alman taxıl daha ucuzdursa və Azərbaycana heç bir maneə olmadan daxil ola bilirsə bu halda xarici ölkələrdən taxıl almaq onu yerli şəraitdə istehsal etməkdən daha sərfəli olacaq. Deməli ölkəmiz taxıl əldə etmək üçün başqa bir mal satmalıdır və bu mal öz keyfiyyət və qiymətlərinə görə başqa ölkələrdə istehsal olunan eyni malı üstələməlidir. Əks halda taxılsız qalma təhlükəsi yarana bilər. Odur ki, məhz bu cür destruktiv təzahürləri effektiv şəkildə neytrallaşdırmaq məqsədi ilə, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, xüsusilə taxılçılığın inkişafının dəstəklənməsi ilə bağlı zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlər bu istiqamətə dövlət tərəfindən zəruri tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 yanvar 2007-ci il tarixli kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi haqqında sərəncamına müvafiq olaraq yerli əmtəə istehsalçılarına 40 manat məbləğində dotasiyaların verilməsi həyata keçirilmişdir.

Lakin, bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, respublikamızın qeyri-neft sahələri üzrə ixtisaslaşması üçün tam imkanı vardır. Bu sahələrdən ən perspektivləri kənd təsərrüfatı, onun fonunda isə yeyinti və yüngül sənayedir. Təəssüf ki, kənd təsərrüfatında uzun illərdən bəri yığılıb qalan təcrübə getdikcə azalır və aradan çıxır. Azərbaycanda son 10 ildə pambıqçılığa ciddi fikir verilmir və ona diqqət azalmışdır. Halbuki pambıqçılığın inkişafı respublikamızda yüngül sənayenin inkişafına kömək edə bilər. Yüngül sənayeni inkişaf etdirmək üçünsə respublikada sərbəst biznesə imkan verilməli və bu sahədə inhisarçılığın aradan qaldırılması istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirilməlidir, ikinci böyük perspektivi olan sahə, üzümçülük və şərabçılıqdır. Azərbaycan öz şərabçılıq ənənələrini qoruyub saxlamalıdır. Bildiyimiz kimi, Azərbaycanda olan üzümlüklərin və şərab müəssisələrinin əksəriyyəti anti-alkoqol kompaniyası zamanı dağıdılmışdır. Ona görə də mövcud üzümlüklərin bərpası vacib

məsələlərdən biridir. Dövlətin köməkliyi ilə Azərbaycanı regionun ən böyük şərab istehsalçılarından birinə çevirmək mümkündür. A.Qordeyevin fikrincə kənd təsərrüfatında bazar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, ilk növbədə idxal əvəz edən sahələrin genişləndirilməsinə istiqamətlənməklə ərzaq sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi əsas götürülməlidir⁷.

Kənd təsərrüfatında səmərəli inkişafın təmin edilməsinin ən mühüm faktorlarından biri yeni struktur və mexanizmlərin yaradılması və təsərrüfatçılığın yeni metodlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı ixtisaslı kadrların hazırlanmasıdır. Çox təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızın ali təhsil müəssisələri içərisində ixtisaslı kənd təsərrüfatı mütəxəssisləri hazırlayan ali məktəb olaraq Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin təsir imkanları xüsusilə hazırkı şəraitdə kifayət qədər zəifləmişdir. Belə ki, müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən həmin ali məktəbdə təhsil alan tələbələrin sayı əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. Təbii ki, bütün bunlar kənd təsərrüfatının ixtisaslı kadrlara olan ehtiyaclarının ödənilməsində də problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Ümumiyyətlə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, kənd təsərrüfatının real vəziyyəti mahiyyət etibarilə yeni aqrar siyasətin işlənilib hazırlanmasını özündə əks etdirir ki, bu siyasətin də ən mühüm tərkib hissəsini maliyyə, investisiya, maddi texniki və təşkilati idarəetmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi təşkil etməlidir. Təbii ki, bu tədbirlər ilk növbədə dövlət tərəfindən dəstəklənməklə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının səmərəli fəaliyyət imkanlarının genişləndirilməsinə və dinamik inkişafın təmin edilməsinə istiqamətlənməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin ərzaq məhsullarına olan etibarlı təminatının həyata keçirilməsi məqsədi ilə, dövlət kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına yardım göstərməli və bu yardım, əsas etibarilə istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə istiqamətlənməlidir. Bir çox iqtisadçıların fikrlərinə görə, keçid dövründə aqrar iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyət göstərməsi və davamlı inkişafın təmin edilməsi, dövlət tənzimlənməsi ilə bazar arasında optimal sintezin formalaşdırılması ilə sıx bağlıdır. Təbii ki, bu

⁷Сидорова Н.И. "Специфика и функции НДС". "Фи- нансы", №2, 2008, с. 36-41 76. Сисмонди Жан Шарль Леонар де Симонд. Новые начала политической экономии, или о богатстве в его отношении к народонаселению. Т.1-2. М.: 1937

zaman kənd təsərrüfatı və onunla qarşılıqlı əlaqəyə malik olan sahələrdə mikro və makro iqtisadi proseslərə səmərəli dövlət müdaxiləsi həyata keçirilməli və bu praktika davamlı olaraq təkmilləşdirilməlidir.

İnvestisiya qoyuluşları özləri bilavasitə məhsul yaratmır. Sadəcə olaraq məhsul istehsalı prosesinin şəraitini və imkanlarını yaxşılaşdırır. İnvestisiya qoyuluşları nəticəsində yaranan əlverişli imkanlar hesabına məhsul istehsalı artır. Əgər kənd təsərrüfatı məhsullarının artımı baş verirsə, onda investisiya qoyuluşlarının iqtisadi səmərəliliyi məhsul vahidinin kapital tutumunun azalması və əsas fondların istismarının yaxşılaşdırılması şəklində özünü büruzə verir. Bu məsələlər əsas fondlara investisiya qoyuluşlarının iqtisadi səmərəliliyinin təyin olunması zamanı nəzərdən qaçırılmamalı, iqtisadi səmərəliliyin formalaşma mənbələri düzgün nəzərə alınmalıdır.

Kənd təsərrüfatında məhsuldarlığa təsir etmə baxımından əsas fondlar bir-birindən kəskin fərqlənir. Əsas fondlar yalnız müəyyən dəyərə malik olmaqla istehsalın mühüm şərti kimi çıxış edir və tamamilə aydındır ki, təkcə investisiya qoyuluşu hesabına kənd təsərrüfatı məhsullarının artımına nail olmaq mümkün deyil. Məhsul istehsalının artırılmasına nail olmaq üçün bəm də torpağın münbitliyinin artırılmasına məsrəflər çəkilməli, istehsal prosesi zamanı zəruri kompleks aqrotexniki tədbirlər həyata keçirilməli, bir sözlə, təbii və bioloji amillər nəzərə alınmaqla investisiya qoyuluşlarının iqtisadi səmərəliliyi təmin olunmalıdır.

FƏSİL III. BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADI SİYASƏTİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ İNVESTİSİYALARIN ROLU

3.1. İnvestisiya qoyuluşlarının dövlətin iqtisadi siyasətinə təsiri və onun prioritet istiqamətləri.

Hər bir ölkədə investisiya siyasəti, o cümlədən regionların investisiya təminatı dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilir və stimullaşdırılır.

Bütün iqtisadi münasibətlər tənzimləndiyi kimi investisiya fəaliyyəti də tənzimlənir. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin aşağıdakı formaları vardır:

1. Vergi sistemi, vergilərin dərəcələri, amortizasiya ayırmaları normalan;
2. Maliyyələşdirmə, kredit sistemi, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi.

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin ən səmərəli metodu vergi mexanizmidir. İnvestisiya mühitini yaxşılaşdırmaq məqsədilə vergilərin azaldılması və onun strukturunda dəyişikliklərin edilməsi məqsədəuyğundur.

İnvestisiya mühitini yaxşılaşdırmaqla uzunmüddətli kapital qoyuluşunun həyata keçirilməsinə, daha çox gəlir gətirən sahələrə kapital axınına şərait yaradılır. Bu mühitin yaxşılaşdırılması məqsədəuyğun investisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi ilə bağlı tədbirlərdən də asılı olur.

Dövlətin həyata keçirdiyi investisiya siyasətinin əsas vəzifəsi iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə investisiya qoyuluşunun artırılması məqsədilə əlverişli şərait yaradılmasından, investisiyaların infrastruktura yönəldilməsindən, sərmayədarların maraqlarının qorunmasından ibarətdir.

İnvestisiya ehtiyatlarının hərəkəti və onların reallaşdırılması üçün maliyyə bazarının yaradılması və bu bazarın subyektləri sayılan bankların, müxtəlif qurumların və s. formalaşması prosesi xüsusilə diqqəti çəkir. Müvafiq istiqamətdə lazımi islahatların aparılması, səmərəli işləyən subyektlərin yaradılması xüsusi seçilməlidir. Ona görə də, investisiya proseslərini tənzimləyən qurum kimi dövlət

investisiya siyasətini işləyib hazırlamalı və həyata keçirməlidir. İnvestisiya ehtiyatlarının yaradılmasında və istifadəsində dövlət xüsusi tənzimləyici kimi fəaliyyət göstərməlidir. Dövlət investisiya siyasətinin tənzimləmə aləti kimi vergi və güzəştli kreditlərdən istifadə etməlidir.

Daxili investisiya ehtiyatlarının milli iqtisadiyyata yönəldilməsi üçün ölkədə investisiya mühitinin sağlamlaşdırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Özəlləşdirmə prosesi bu məsələyə xüsusi təsir göstərə bilər, investisiya resurslarının quruluşunda xüsusi hissə təşkil edən xarici sərmayələr iqtisadiyyatın bütün sahələrinə yönəldilmir. Bu, əsasən onunla izah olunur ki, bazar münasibətlərinin mövcud olduğu şəraitdə iqtisadiyyatın heç də bütün sahələri cəlbədicəli olmur.

Vergilər dövlətlə müəssisə, təşkilatlar, əhali və xarici tərəfdaşlarla qarşılıqlı əlaqələri tənzimləyən bir iqtisadi vasitə rolunu oynayır. Digər bir tərəfdən inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 75 faizi və daha çox hissəsi vergi daxilolmaları hesabına formalaşma kimi diqqəti cəlb edir.

Vergi vasitəsilə investisiyanın ümumi həcmnin tənzimlənməsinin təsirli vasitəsi ayn-ayn ödəyicilərə verilən vergi güzəştləridir. Belə ki, mənfəətə vergi hesablanarkən bütün müəssisələr istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinə yönəldilən mənfəətdən ayrılan məbləğ qədər vergiyə cəlb edilən mənfəəti azaltmaq hüququ alır.

Son illərdə Azərbaycanda vergi inzibatchılığının səviyyəsi yüksəlmiş, vergilərin ödənilməsi mexanizmi təkmilləşdirilmişdir. Belə ki, 2005-2007-ci illəri əhatə edən “Azərbaycan Respublikasında vergi inzibatchılığının təkmilləşdirilməsi Dövlət Proqramı” qəbul edilmiş və həyata keçirilmişdir. Proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində vergi ödəyicisi kimi qeydiyyatda düşmək, vergi bəyannamələrinin verilməsi və vergilərin ödənilməsi ilə əlaqədar sərf edilən vaxt və xərclər əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. Hazırda, vergi ödənilməsi ilə əlaqədar xərclər investisiya qoyuluşlarının həcmində nisbətən çox kiçik həcmə malikdir və

bunu da investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin hesablanmasında nəzərə almamaq olar⁸.

İnvestisiya qoyuluşunun səmərəliliyinə təsir göstərən amillərdən biri sosial sığortaya ayırmalardır. Sosial sığorta haqları əmək haqqı fonduna nisbətə hesablanmaqla məhsulun maya dəyərinə daxil edilir.

Vergi tutulan mənfəətin həcminə əhəmiyyətli təsir göstərən amillərdən biri dövlətin amortizasiya siyasətidir. Amortizasiya normalarının artması vergiyə cəlb edilən mənfəətin həcmnin azalması və qoyulmuş investisiyanın ödənilmə müddətinin artmasına səbəb olur. Eyni zamanda, amortizasiya ayırmaları əmlakın qalıq dəyərini müəyyən etməklə əmlak vergisinin səviyyəsinə təsir göstərir. Beləliklə, amortizasiya normasının səviyyəsi mənfəət və əmlak vergilərinin səviyyəsini müəyyən etməklə, investisiya fəaliyyətini stimullaşdırma bilən mühüm amillərdən biridir. Həmçinin hazırda ölkə iqtisadiyyatında müəssisələrin investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində amortizasiya ayırmaları mühüm rol oynadığına görə amortizasiya mexanizminin təkmil olmasının əhəmiyyəti artır.

2000-2009-cu illərdə binalar, tikililər və qurğular üzrə illik amortizasiya normalarının yuxarı həddi 10 faizdən 7 faizə qədər azaldılmış, əsas fondların (vəsaitlərin) digər qrupları üzrə isə sabit qalmışdır. Qeyd edilən dövrdə amortizasiyanın hesablanması üçün əsas olan əsas fondların dəyərini müəyyən olunması dəyişməmişdir. Bununla belə, 2008-ci ildə binalar, tikililər və qurğular əməli sənayesində əsas fondların 45,5 faizini təşkil etmişdir. Belə şəraitdə əsas fondların bu qrupu üzrə amortizasiya normalarının azaldılması əməli sənayesi müəssisələrinin qiymətə görə rəqabət qabiliyyətinə mənfi təsir göstərir. Bu, əsasən pulun vaxta görə dəyəri və investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin pul axınları əsasında hesablanması ilə əlaqədardır. Müəssisənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyi amortizasiya ayırmaları ilə mənfəətin cəmi əsasında müəyyən edilir. Buna görə də, amortizasiya normalarının azaldılması hesabına mənfəətin çoxalması mənfəətdən verginin həcmnin artmasına səbəb olur.

⁸Məmmədov Ə.C. "İnvestisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi yolları", Sahibkarlar üçün vəsait, 1999

Amortizasiya ayırmalarından vergi tutulmadığını nəzərə alsaq, belə halda müəssisənin İlkin dövrlərdə xalis pul daxilolmaları azalır. Buna görə də, dövlətin amortizasiya siyasəti emal sənayesində investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilməlidir ki, bu sahəyə əlavə investisiya cəlb edilsin.

Vergi tutulan mənfəətin məbləğinin müəyyən olunmasına təsir göstərən amillərdən biri təmir xərcləridir. “Vergi Məcəlləsi”nə əsasən təmirlə əlaqədar xərclərin gəlirdən çıxılması qaydası Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 yanvar 2001-ci il tarixli qəran ilə təsdiq edilmişdir və sonrakı illərdə dəyişməmişdir. Bu qərara əsasən əsas fondların binalar, tikililər və qurğular qrupunun təmir xərcləri gəlirdən və vergilərin ödənilməsi ilə əlaqədar sərf edilən vaxt və xərclər əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. Hazırda, vergi ödənilməsi ilə əlaqədar xərclər investisiya qoyuluşlarında nisbətən çox kiçik həcmə malikdir və bunu da investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin hesablanmasında nəzərə almamaq olar.

Ölkədə firmaların vergi yükünün azaldılması istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Belə ki, 2009-cu ildə mənfəət vergisinin dərəcəsi 22 faizə (bu göstərici 2000-ci ildəkinə nisbətən 5 bənd azdır), 1 yanvar 2010-cu il tarixindən isə 20 faizə bərabərdir. Məlum olduğu kimi mənfəət vergisinin azaldılması xalis nağd pul axınlarının artmasına səbəb olur ki, bu da investisiyanın səmərəliliyini yüksəldir.

Son illərdə nəqliyyat vasitələrinin əmlak vergisi yol vergisi ilə əvəz edilmişdir. 2009-cu ildə bu verginin səviyyəsi 2000-ci ilə nisbətən az olmuşdur. 2008-ci ildə nəqliyyat vasitələri emal sənayesinin əsas istehsal fondları dəyərinin 7,4 faizini təşkil etdiyini, iqtisadiyyatın bir sıra sahələrində isə daha böyük paya (məsələn, nəqliyyatda) malik olduğunu nəzərə alsaq, onda investisiya qoyuluşlarının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəlməsinə bu amil əhəmiyyətli təsir göstərir. Son illərdə ölkəyə idxal edilən minik avtomobilləri üçün aksiz vergisi tətbiq edilməyə başlanmışdır. Bununla belə, taksi fəaliyyəti istisna olmaqla, digər sahələrdə əsas fondların ümumi həcmində minik avtomobillərinin payı cüzdür.

Buna görə də, aksiz vergisinin tətbiqi investisiya xərclərinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmamışdır.

Müəssisələrin ödədikləri vergilərdən biri də əmlak vergisidir. Əmlak vergisinin dərəcəsi və hesablanması qaydası 2000-2009-cu illər ərzində dəyişməmişdir. Hazırda təsərrüfat subyektləri əsas fondların orta illik qalıq dəyərindən 1 faiz məbləğində əmlak vergisi ödəyirlər. Bu vergi istehsal edilən məhsul və xidmətlərin maya dəyərinə daxil edilir.

İnvestisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinə təsir edən mühüm amillərdən biri vergi bazasının həcmi ilə əlaqədardır. Belə ki, vergi güzəştlərinin azaldılması pul sərfinin artmasına səbəb olur. Bununla yanaşı, investisiya qoyuluşlarına aid qərarın verilməsi zamanı vergi tutulan mənfəətin hesablanmasında faktiki çəkilən xərclərin daha böyük hissəsinin nəzərə alınması istiqamətində dəyişikliklərin həyata keçirilməsi onların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2000-2009-cu illər ərzində mənfəət vergisi hesablanarkən vergi tutulan mənfəətin istehsal təyinatlı kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinə və ya bu məqsədlər üçün alınmış və istifadə edilmiş bank kreditlərinin ödənilməsinə müəssisənin faktiki çəkdiyi xərclərlə hesabat dövründə hesablanmış və istehsal xərclərinə daxil edilmiş amortizasiya ayırmaları arasında fərqə bərabər olan məbləğdə azaldılması hesabına verilən vergi güzəştə ləğv edilmişdir. Bu güzəşt istehsalın geniş təkrar istehsalını həyata keçirən müəssisələr üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Fikrimizcə, mövcud sənaye müəssisələrinin bərpası və inkişafı məqsədilə bu güzəşt formasının emal sənayesi müəssisələri üçün bərpa edilməsi məqsəduyğundur. Bu güzəşt mövcud emal sənayesi (neft emalı müəssisələri istisna olmaqla) müəssisələrinin bərpası üçün investorların marağını artırır və bu həddi onların ilin sonuna qalıq dəyərindən 2 faizi, maşınlar, avadanlıqlar və hesablama texnikası üzrə 5 faizi, digər əsas vəsaitlər üzrə 3 faizi, köhnəlmə (amortizasiya) hesablanmayan əsas vəsaitlər üzrə 0 faiz səviyyəsində nəzərdə tutulmuşdur. Bu həddən artıq təmir xərcləri əsas fondların qalıq dəyərini artırır.

İnvestisiya fəallığını stimullaşdıran səmərəli vergi dərəcəsinin ölçüsünü birbaşa hesablamaq mümkün deyildir. Müəssisənin mənfəətindən vergi yükünün hesablanması aldadıcı ola bilər. Belə ki, birincisi, bu, hüquqi şəxslərdən vergitutma ilə fiziki şəxslərdən vergitutma arasında əlaqəni nəzərə almır. İnvestisiyaya stimullar həm hüquqi, həm də fiziki şəxslərdən tutulan vergilərdən asılıdır. İkincisi, vergi yükü reallaşdırılmış kapitalla düşən gəlirlərə hesablanmış vergi dərəcəsini əks etdirir. Bu isə marjinal vergi dərəcəsindən asılı olan əlavə investisiya qoyuluşlarına stimulu müəyyən etmir. Buna görə də, ölkədə vergi rejiminin investisiya fəaliyyətinə təsirini müəyyən etmək üçün qeyd edilən amilləri nəzərə almaq zəruridir. Bununla əlaqədar olaraq, investisiya fəallığına vergi rejiminin təsirini qiymətləndirmək üçün hər bir hipotetik son hədd investisiya layihələri seriyasına düşən marjinal vergi yükünün hesablandığı model tərtib edilmişdir. Son hədd investisiyaları dedikdə, ev təsərrüfatlarının qənaəti hesabına maliyyələşdirilən real investisiya qoyuluşlarının kiçik artımı nəzərdə tutulur. Həyata keçirilmiş investisiya qoyuluşları nəticəsində onu maliyyələşdirən investorların (qənaət edənin) əldə etdiyi mənfəət axını müəyyən edilir. Model əsasında vergi qanunvericiliyinə görə, müəssisə və investor (qənaət edən) səviyyələrində investisiya qoyuluşu nəticəsində əldə edilən gəlirdən tutulan real vergi norması hesablanır. Hesablanan marjinal vergi yükü son hədd investisiyasına düşən vergi yükünü müəyyən edir. Beynəlxalq təcrübəyə istinadən nəzərə almaq lazımdır ki, investisiya fəaliyyəti dövlət tərəfindən tənzimlənməli və bu fəaliyyət dövlətin iqtisadi siyasətinə uyğunlaşdırılmalıdır. Bu baxımdan hər bir dövlət ayrıca investisiya siyasətinə malik olmalıdır.

İnvestisiya siyasəti dedikdə, əsaslı vəsait qoyuluşunun əsas istiqamətlərinin həlledici sahələrdə cəmləşdirilməsi üzrə tədbirləri müəyyən edən təsərrüfat qərarlarının toplusu başa düşülür. Təbii ki, burada iqtisadiyyatın tarazlı və sistemli inkişafı nəzərə alınmalı və milli iqtisadiyyat briterial asılılıqdan (iqtisadiyyatın bir məhsuldan asılı vəziyyətə düşməsi) qorunmalıdır. İnvestisiya siyasətinin birinci dərəcəli vəzifəsi ehtiyat (resurs) hasil edən, emal və istehlak edən sahələrlə əsaslı

vəsait qoyuluşları arasındakı nisbəti yaxşılaşdırmaqdan, vəsaiti sahələrin innovativ təminatına yönəltməkdən ibarətdir.

Respublikamızın iqtisadiyyatı səviyyəsində investisiya kompleksi əsasən aşağıdakıları əhatə edir:

1. İstehsal sahələri üçün əsas fondların yaradılması;
2. Əsas istehsal fondlarının əsaslı təmirinin həyata keçirilməsi.

Araşdırmalar göstərir ki, investisiya kompleksinin payına ümumi məhsulun 40 faizi, işçi qüvvəsinin 38 faizi, əsas istehsal fondlarının isə 29 faizi düşür. Bir çox iqtisadi ədəbiyyatda investisiyalar adətən makroiqtisadi göstərici olan ÜDM-lə müqayisə edilir.

Məlumatlar göstərir ki, 2005-ci ilə nisbətən 2010-cu ildə ÜDM-in həcmi 3,3 dəfə, investisiyaların həcmi isə 2 dəfə artmışdır. Lakin bu artımlara baxmayaraq ÜDM-də investisiyaların xüsusi çəkisi 19,8 faiz bəndi azalmışdır. Aparılan müqayisə belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, artan investisiya qoyuluşlarının ÜDM-in tərkibində iştirakı tam reallaşmamışdır.

Yerinə yetirdiyi funksiyalardan asılı olaraq investisiya kompleksləri əsasən aşağıdakı sahələr üzrə formalaşdırılır:

1. Milli iqtisadiyyatın sahələrarası kompleksi;
2. Tikinti kompleksi;
3. Konstruksiya materialları kompleksi;
4. Maşınqayırma kompleksi.

Dövlət, investisiya siyasətini uğurla həyata keçirmək üçün tələb olunan vəsaitə malik olmalıdır. Bu vəsait müəyyən mənbələrdən formalaşır ki, bu mənbələrə ölkədə tətbiq edilən vergilər və amortizasiya fondu da aiddir.

Formalaşmış büdcə gəlirləri dövlətin investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi üçün əsas və etibarlı maliyyə mənbəyi rolunu oynayır. Çünki büdcənin vergi daxilolmalarının artması investisiya siyasəti ilə tamamlandıqda uzunmüddətli və strateji inkişafa nail olunur ki, bunun da bir istiqaməti innovativ və yeniləşən iqtisadi sistemin qurulması ilə tamamlanır. Deməli, vergi prosesinin

qanunauyğun təşkili, onun vəsaitinin investisiya siyasətini təmin etmək üçün yönəldilməsinə zəmanət verir.

Məlumatlardan aydın olur ki, iqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas fondların dəyəri 2011-ci ildə 20959,7 mln. manat, 2015-ci ildə isə 33819,4 mln. manat olmuşdur. Müqayisə aparılan dövrdə bu göstərici 12859,7 mlyn. manat və ya 61% artmışdır. Analoji olaraq bu göstərici sənayedə 11% artmış, kənd təsərrüfatında isə əksinə olaraq 4,2% azalmışdır. Məhz kənd təsərrüfatında əsas fondların dəyərinin azalması bu sahədə ciddi problemlərin olmasından xəbər verir. Bu baxımdan aqrar bölmənin günün tələbləri səviyyəsinə çatdırılması üçün bu sahədəki maliyyə ehtiyatları ilə təminat yüksəldilməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, 2005-ci ilə nisbətən 2010-cu ildə ölkədə iqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas fondların dəyəri (ilin sonuna balans dəyəri ilə) isə 3337,8 mln. manat və ya 1,9 dəfə artmışdır. Nominal ifadədə əldə olunmuş artım iqtisadiyyatın sahələrində də əsas fondların dəyərinin artmasına səbəb olsa da, xüsusi çəkiddə vəziyyətin heç də dəyişməsinə səbəb olmamışdır. Belə ki, əgər kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi 2010-cu ildə 8,8 faiz olmuşdursa, bu göstərici 2015-ci ildə 0,9 bənd azalaraq 7,9 faiz olmuşdur. Bu baxımdan vəziyyəti dəyişmək üçün mövcud olan əsas fondların uçotunu inventarizasiya qalığı dəyəri ilə deyil, faktiki qiymətləndirməyə əsaslanaraq aparmaq lazımdır.

Respublikamızda, o cümlədən Qərb regionunda apardığımız araşdırmalar göstərir ki, çoxsaylı irihəcmli müəssisələr və istehsal sahələri mövcuddur və onların qalığı dəyərləri bu istiqamətdə özəlləşdirmə işləri apararaq onun yekunlaşmasına imkan vermir. Daha dəqiq desək, vaxtilo mövcud olmuş zavodların və istehsal obyektlərinin mövcud olan istehsal fondlarının yıcılloşdırılməsi çətinlik yaradır.

Yeni iqtisadi şəraitlə əlaqədar olaraq nəzərə almaq lazımdır ki, öz dəyərini məhsulun üzərinə keçirən və normativ vaxtını başa vuran fondlardan amortizasiya ayırmaları hesablanır.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas fondlar (balans dəyəri ilə), mln. manat

İllər	Cəmi	o cümlədən									
		sənaye		kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşəçilik		tikinti		nəqliyyat və rabitə		digər sahələr	
		məbləğ	xüsusi çəki, %-lə	məbləğ	xüsusi çəki, %-lə	məbləğ	xüsusi çəki, %-lə	məbləğ	xüsusi çəki, %-lə	məbləğ	xüsusi çəki, %-lə
1990	0,85	0,28	32,9	0,13	15,3	0,04	4,7	0,13	15,3	0,27	31,8
1995	1219,5	426,5	35,0	254,6	20,9	55,5	4,6	229,8	18,8	253,0	20,7
2000	18 139,6	5 742,0	31,7	2 611,4	14,4	903,2	5,0	2 478,9	13,6	6404,1	35,3
2005	33 939,3	19236,7	56,7	2 983,3	8,8	1 087,1	3,2	3 656,5	10,8	6 975,7	20,5
2010	40 641,2	22 583,8	55,6	3 439,5	8,5	1 204,1	3,2	5 319,0	13,1	8 094,8	19,9
2011	50 183,0	28 912,0	57,6	4122,3	8,2	1 394,9	2,8	1 6 278,4	12,5	9 475,4	18,9
2012	54 735,8	30 702,6	56,1	4494,3	8,2	1 733,9	3,2	5 815,3	10,6	11 919,7	21,9
2013	61 436,6	35 093,0	57,1	4 840,4	7,9	2 224,5	3,6	6 467,8	10,5	12 810,9	20,9
2014	67 277,1	37935,1	56,4	5 321,7	7,9	1 914,7	2,8	6 446,0	9,6	15 659,6	23,3

Cədvəl Dövlət Statistika Komitəsinin rəqəmləri əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Mənbə: Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2015

İcarə müəssisələri amortizasiya ayırmalarını istehsal və tədavül xərcləri tərkibində tam bərpa dəyəri üzrə əks etdirirlər. Maşın, avadanlıq və nəqliyyat vasitələrindən başqa qalan əsas fondlar üzrə amortizasiya ayırmalarının hesablanması qaydası dəyişilməmiş qalır.

Məhsulun maya dəyərində, iş və xidmətlərə görə mənfəət müəyyən edilərkən amortizasiya ayırmaları tam bərpa dəyəri ilə aid edilir. Xərclərə isə yalnız əsas fondların təmiri daxil edilir.

Əsas qeyri-istehsal fondları üzrə amortizasiya hesablanmır, onların alınması və təmiri müəssisələrin öz vəsaiti hesabına aparılır.

Son dövrlərdə maşın, avadanlıq və nəqliyyat vasitələri üzrə amortizasiya ayırmaları bir neçə dəfə artırılmışdır ki, bu da fondların dövrətmə sürətinin artmasına səbəb olur.

Özəlləşdirmə proseslərinin baş verdiyi səviyyələri konkretləşdirmək üçün makrosəviyyədə özəlləşdirməni (iqtisadiyyatın özəlləşdirilməsi) və mikrosəviyyədə özəlləşdirməni (müəssisənin özəlləşdirilməsi) fərqləndirirlər.

İqtisadiyyatın özəlləşdirilməsi milli İqtisadiyyat çərçivəsində baş verən dövlət bölməsinin xüsusi çəkisinin və dövlətin ÜDM-də payının azaldılması hesabına mülkiyyət hüquqlarının özəl kapitalın xeyrinə yenidən bölgüsü prosesidir.

Özəlləşdirmənin məzmunu bazar münasibətlərinin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq fərqlənir. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlarında özəlləşdirmə iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsi metodudur, keçid iqtisadiyyatında isə özəlləşdirmə bazar münasibətlərinin formalaşdırılması metodudur. Lakin özəlləşdirmə vasitəsilə həll edilməsi nəzərdə tutulan ümumi problem dövlət bölməsinin səmərəliliyi problemdir.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə özəlləşdirmə proqramları büdcə xərclərinə nəzarətin gücləndirilməsi, vergi islahatlarının həyata keçirilməsi, daha çevik əmək bazarının yaradılması səyləri, dövlət idarəetmə strukturlarının ölçülərinin azaldılması, zərərli işləyən dövlət şirkətlərinə dəstəyin minimuma endirilməsi şəraitində reallaşdırılırdı.

Özəlləşdirmənin beynəlxalq təcrübəsi göstərir ki, dövlət əmlakının satış üsullarının düzgün seçilməsi özəlləşdirmənin sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksək olmasını təmin edən amillərdəndir. Respublikada əldə edilmiş təcrübənin yekunlarına əsaslanaraq iri müəssisələrin səhmlərinin aşağıdakı özəlləşdirmə formalarından və satış üsullarından da istifadə edilməsinə icazə verilməsi zəruridir:

- 1) Satınalma hüquqi ilə icarəyə verilmiş sənaye müəssisəsinin icarəçilər tərəfindən hərracdan kənar, yəni səhmləşdirmədən birbaşa satın alınması, icarə müəssisəsinin səhmlərinin 55%-nin ixtisaslaşdırılmış çek hərraclarında satılması barədə mövcud normativ müddəa ləğv edilsə yaxşı olar. Onların bazar qiyməti ilə icarəçiyə pulla satılması düzgün hesab edilə bilər.
- 2) Müəssisənin əmək kollektivinə birbaşa pulla satılması;
- 3) Hissə-hissə satınalma hüququ ilə müəssisənin Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına və ya əmək kollektivinə icarəyə və idarəetməyə verilməsi.

2008-2011-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatının, əsasən qeyri-neft sektorunun davamlı olaraq yüksək artım sürəti ilə dinamik və tarazlı inkişafına, əhalinin iqtisadi və sosial tələbatının daha yüksək səviyyədə ödənilməsinə, regionlararası inkişaf fərqlərinin azaldılmasına, optimal istehsal strukturuna nail olunmasına, ixrac potensialının yüksəldilməsinə, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, ətraf mühitin qorunmasına yönəldilmiş dövlət əhəmiyyətli investisiya layihələrinin ardıcıl və əlaqəli şəkildə reallaşdırılması məqsədi ilə "Azərbaycan Respublikasının Dövlət İnvestisiya Proqramı" (DİP) həyata keçirilmişdir.

İnvestisiya siyasətinin həyata keçirilməsi və tənzimlənməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılmış subvensiya, subsidiya və dotasiyalardan da istifadə olunur.

İnvestisiya proseslərinin həyata keçirilməsində və tənzimlənməsində qiymətli kağızların (səhmlərin) rolu da böyükdür. Belə ki, müəssisə və təşkilatlara: özəlləşdirilməsi (dövlətsizləşdirilməsi) müəyyən vəsait tələb edir. Bununla əlaqədar olaraq özəlləşdirilən müəssisə və təşkilatlara əsaslı vəsait qoyuluşunu cəlb etmək üçün müxtəlif təşkilati-hüquqi formalardan istifadə olunur.

Dövlətin strateji məqsədi sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının toməlaşoasan təmin etməkdir. Bu baxımdan əsas dövlətçilik funksiyaları ilə yanaşa

hökumət üzərinə düşən həm iqtisadi, həm də sosial funksiyaları lazımi səviyyədə yerinə yetirməlidir.

Respublikamızın iqtisadiyyatının aqrar sahəsinin tənzimlənməyə çox ehtiyacı vardır. Torpağın və əmlakın özəlləşdirilməsilə iş bitmir. Başlıca vəzifə kəndli mülkiyyətçiyə çevrildikdən sonra onun sahibkarlıq fəaliyyətini samin etməkdir.

Sahibkarlığın inkişafına daim diqqət yetirən ölkə başçısının yedi və xarici iş adamları ilə görüşündən sonra “Prezident yanında sahibkarlar şurası”-nın yaradılması, “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına Dövlət Proqramı” (2002-2005-ci illər) haqqında, “Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” və 2002-ci il sentyabrın 28-də “Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında” imzaladığı fərmanlar ölkəmizdə digər sahələrlə yanaşı, aqrar bölmədə də kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə və investisiya qoyuluşuna geniş imkanlar açır.

Araşdırmalar göstərir ki, kənddə adamların əksəriyyətinin təsərrüfatçılıq üçün toxum, gübrə, yanacaq və s. istehsal amilləri əldə etməyə maliyyə imkanı yoxdur. Ona görə də kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ləng artır, məhsul vahidi baha başa gəlir. Bir çox məhsulları istehsal etməkdənsə, onları idxal etməyə üstünlük verilir. Bunun nəticəsidir ki, istehlak bazarlarında ərzaq məhsullarının müəyyən hissəsi idxalın payına düşür. Belə halda daxili bazar xarici rəqabətdən qonma bilmir, ərzaq təhlükəsizliyi təmin edilmir. Məhz bu səbəbdən məsələn, pambıq, tütün, şərab məhsullarının satışında müəyyən problemlər yaranır. Bunun nəticəsidir ki, respublika üzrə 2010-cu ildə heyvandarlıqda satışdan gətir əldə edildiyi halda, həmin dövrdə bitkiçilikdə əksər təsərrüfatlarda zərər və ya qismən gəlir qeydə alınmışdır.

Hazırda Azərbaycanın kənd təsərrüfatında aqrar münasibətlərin təkmilləşdirilməsinə böyük ehtiyac var. Kəndlilər torpaq sahibi olublar, lakin bu torpaqdan istifadə münasibətləri hələ tam tənzimlənməmişdir. Aqrar sahədə maliyyə, investisiya, kredit, bank, vergi, qiymət və eləcə də daxili bazar

münasibətlərinin əsaslı təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Bir sözlə, aqrar sahədə mövcud olan istehsal münasibətləri bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Pambıqçılıq, tütünçülük və digər sahələrdə münasibətlərin bazar iqtisadi sisteminə uyğun təşkilinə lazımi əhəmiyyət verilmədiyindən sahədə ciddi geriləmə baş vermişdir.

Fikrimizcə, bunun qarşısını almaq üçün konkret olaraq məsələn, pambıqçılığın plantasiya xarakteri ona qaytarılmalıdır. Pambığı əkib-becərən və yığan kəndliyə olan münasibətlər əsaslı yeniləşdirilməlidir. Pambıq istehsalçısına öz məhsulunun əsas sahibkarı tərəfindən elə birlik yaradılmalıdır ki, bu, pambıq istehsalçısının rəhbərliyi altında pambığın istehsalı, təmizlənməsi (emalı) və daxili, eləcə də xarici bazarlarda satışı proseslərini özündə birləşdirsin. Bu həm də sahənin investisiya cəlbediciliyini artırmış olar.

Aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsi həm də resurs bazarlarını da əhatə etməlidir. Belə ki, resurslar dövlət tərəfindən tənzimlənmədikdə istehsalçılar fəaliyyətini davam etdirə bilmir, tədriclə müflisləşib məhvə düşər olurlar.

İnkişaf etmiş ölkələrin kənd təsərrüfatında dövlət tənzimlənməsi qiymət və xərclər arasındakı nisbətə uzunmüddətli dinamikası ilə hökmən bağlıdır. Kənd təsərrüfatı özünün çoxsaylı sərbəst istehsalçıları ilə prinsipcə azad rəqabət modelinə yaxınlaşmışdır. Bununla birlikdə, kənd istehsalçıları sənayenin buraxdığı yanacaq, gübrə, kənd təsərrüfatı maşınları və i.a. istehsal əmtəələrini alanda, bir qayda olaraq oliqopoliya şəklində fəaliyyət göstərən sənaye firmaları onlara qarşı durur. Fermerlər üçün istehsal vasitələrinin qiymətləri az tərəddüd edir və müntəzəm surətdə artıma meyllidir. Həmin əmtəələrin qiymətlərinin artım sürəti kənd təsərrüfatı məhsulları qiymətlərinin artım sürətini bir qayda olaraq ötüb keçir.

Qiymətlərin statistikasını göstərir ki, xammalın dünya bazar qiymətləri hazır sənaye məhsulları qiymətlərinə nisbətən daha çox tərəddüd edir, dəyişir. Xammal əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrdən əldə edildiyinə görə qiymətlərin sabitsizliyi sənayecə inkişaf etmiş dövlətləri zənginləşdirir, ölkəmizin inkişaf etmiş ölkələrin xammal bazasına çevrilməməsi, aqrar istehsal məhsullarının özümüzdə emal edilməsi və son məhsula çevrilib reallaşdırılması üçün zəruri tədbirlərin həyata

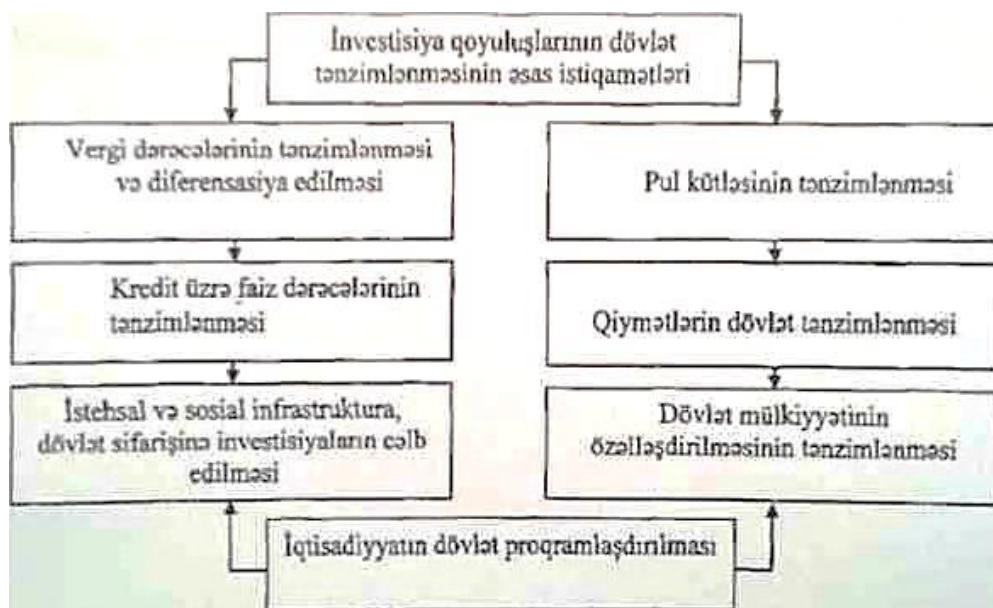
keçirilməsi iqtisadiyyatın əsaslı inkişafına güclü təkan verən problem kimi öz həllini tapmalıdır.

Tədqiqat göstərir ki, Azərbaycan iqtisadi müstəqilliyinə qədəm qoyduqdan sonra ölkədə investisiyalar əsasən iqtisadiyyatın neft sektoruna yönəldilmiş, nəticədə isə neftdən və beynəlxalq bazar konyunktunundan asılılıq formalaşmışdır, ölkənin qeyri- neft sektorunun digər sahələrində olduğu kimi, aqrar bölmədə də investisiya “aclığı” yaranmış, əsas istehsal fondlarından istifadənin iqtisadi səmərəliliyi xeyli azalmış və onların fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlməsi prosesi artmışdır. Hesablamalar göstərir ki, respublikada mövcud olan bütün əsas fondların təxminən 60%-nin orta istismar müddəti artıq 10 ili ötüb keçmişdir. Odur ki, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi və dövlətin strateji hədəflərinin reallaşdırılması investisiya qoyuluşlarının iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri üzrə optimal bölgüsünün həyata keçirilməsini tələb edir. Bütün bunlar isə investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi vasitəsilə reallaşdırılmalıdır.

İnvestisiya qoyuluşlarının dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri kimi diferensial vergi dərəcələrinin tətbiqi ilə vergi dərəcələrinin tənzimlənməsi, verilən kredit faizlərinin sahənin rentabelliyyəinə real uyğunlaşdırılması, strateji istehsal və infrastruktur layihələrinə dövlət investisiyalarının cəlb edilməsi, dövrüyyədə olan pul kütləsinin daim tənzimlənməsi, aşağı (minimum) və yuxarı (maksimum) qiymətlərin tətbiqi ilə qiymətlərin tənzimlənməsi, özəlləşdirilməsinə ehtiyac duyulan dövlət mülkiyyətində olan obyektlərin özəlləşdirilməsinin tamamlanması və müvafiq qurumların qarşılıqlı işgüzar əlaqələrinin və fəaliyyətlərinin nəticəsi kimi iqtisadiyyatın dövlət proqramlaşdırılması qəbul edilə bilər.

Sxem 3.1

İnvestisiya qoyuluşlarının dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri

Sxem 3.1-də qeyd olunanların nəzərə alınması investisiya qoyuluşlarının iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasına əsaslı təsir göstərəcəkdir.

İlkin tədbirlər sırasında həmçinin təyinatlı infrastruktur layihələrində dövlətin birbaşa iştirakını və onların vergi güzəştləri və ya vergi krediti verməklə maliyyə cəhətdən stimullaşdırılsın, dövlətin aparıcı sahələrə və magistral infrastruktura investisiya qoyuluşuna müdaxiləsi zəruridir. Məhz bu kontekstdən hesab edirik ki, xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunması və onun neft-qaz sektoru ilə yanaşı digər qeyri-neft sektoru sahələrinə yönəldilməsi stimullaşdırılmalıdır⁹.

Bununla bərabər, yerli investisiyaların axını və bunun əsasında yerli istehsalın inkişafı stimullaşdırılmalıdır. Bu zaman yerli istehsalçıların mənafeyi elə qorunmalıdır ki, onlar xarici istehsalçılarla rəqabətə girə və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edə bilsinlər. Prioritet sahələrə aid edilməklə ixracat potensialım artıran və xarici bazarlara məhsul çıxaran müəssisələrə investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması dövlət səviyyəsində tənzimlənməlidir. Aqrar bölmənin aparıcı sahələrinin üstün sürətlə inkişafını təmin etmək üçün normativ-hüquqi,

⁹Məmmədov Ə.C. "İnvestisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi yolları", Sahibkarlar üçün vəsait, 1999

qanunvericilik aktlarının və qərarlarının qəbulu zamanı həmin sahələrin inkişaf etdirilməsinə yönəldilən investisiyalar təşviq edilməlidir.

3.2. Azərbaycan sənayesində investisiyaların iqtisadi səmərəliliyi və inkişaf modelinin hazırlanması.

U. Briqxemə görə, investisiyalar istehsalın saxlanılmasına, xərclərin azaldılmasına, mövcud məhsul istehsalının və bazarın genişlənməsinə, yeni məhsullar istehsalı və yeni bazarlara çıxışa, təhlükəsizlik və təbiətin mühafizəsinə, digər-ofis' tikintisi, avtomobil dayanacağı hazırlanması və s.-ə yönələn layihələrə bölünür .

Bea və Ditl isə real investisiyaları istehsalın yaradılması, genişlənməsi, modernləşdirilməsi, saxlanılması layihələrinə bölürlər.

Van Xornagörə investisiya təklifləri 5 qrupa- yeni məhsul və ya mövcudməhlul bazarının genişlənməsi, avadanlıq və qurğuların əvəzlənməsi, elmi-tədqiqat, başqa tədqiqatlar və s. bölünür¹⁰.

Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların həcmi əsasən 1994-cü ildə Əsrin Müqaviləsinin imzalanmasından sonra sürətlə artmağa başlamışdır. 1995-2015- ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına 80 milyard ABŞ dollarından çox sərmayə cəlb edilməsidir. 2015-ci ildə isə iqtisadiyyata 21,7 milyard dollarlıq investisiya qoyulmuşdur, onun da 15,7 milyard dolları və ya 72,4 faizi qeyri-neft sektoruna yatırılmışdır (Şəkil. 3.1).

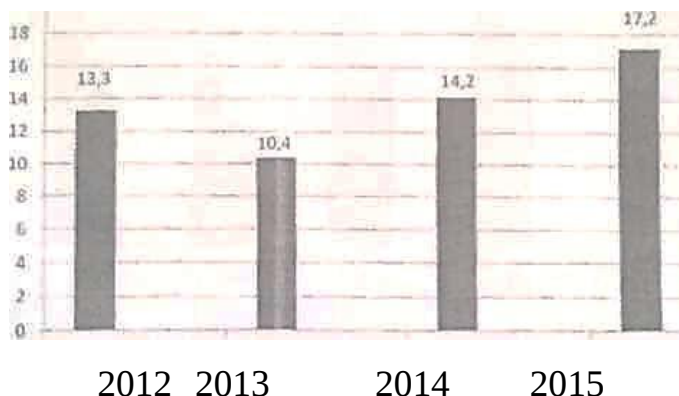
Şəkil 3.1-dən göründüyü kimi ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların həcmi 2013-cü ilə kimi artan xətlə davam etmişdir. 2013-cü ildə isə ilk dəfə olaraq investisiyaların həcmi aşağı düşmüşdür. Lakin, son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların həcmi yenidən artmağa başlamışdır. Bu əsasən, qlobal iqtisadi böhranın təsirlərinin zəifləməsi ilə əlaqədardır. Belə ki, əgər qlobal iqtisadi böhrandan əvvəl Azərbaycan iqtisadiyyatına bütün mənbələr hesabına yönəldilmiş vəsaitin həcmi bəzə kimi götürsək, məlum olur ki, 2014-cü

¹⁰Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982, 401 стр.

ildə iqtisadiyyata qoyulmuş investisiyaların həcmi böhrandan əvvəlki dövrdə iqtisadiyyata yönəldilmiş vəsaitin həcmi ötür keçib.

Şəkil. 3.1.

Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyalar mlrd, manat

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2016.

İnvestisiyaların həcmində ilk dəfə 2009-cu ildə 3 milyard manata yaxın azalma baş verib. Buna əsasən, neft sənayesinə yönəldilən xarici investisiyaların 1 milyard ABŞ dollarına qədər azalması səbəb olub.

2014-cu ildən başlayaraq yenidən investisiyaların həcmi artmağa başlayıb. Belə ki, 2014-cu ildə ümumi investisiyalar 3,5 milyard manat və ya 33% artıb. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiyaların həcmi 2009-cu il istisna olmaqla ildən-ilə artsa da, neft şirkətlərinin qoyduqları investisiyaların həcmi azalmağa başlayıb. Belə ki, 2014-cu ildə neft sektoruna yönəldilən xarici investisiyaların həcmi 2005-ci ildə qoyulmuş vəsaitin həcmindən 900 milyon ABŞ dolları və ya 22% az olub. Bütün bunlar isə onu göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan xarici birbaşa investisiyaların həcmi ildən-ilə azalır. Bu da, xarici neft şirkətlərinin artıq investisiya layihələrini yekunlaşdırmaları ilə bağlıdır. Bundan sonra ölkəyə investisiya cəlb etmək üçün əsasən iqtisadi islahatlar həyata keçirilməli və biznes mühiti daha da yaxşılaşdırılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, 2015-ci ildə ölkəyə 17,1 milyard manat investisiya qoyulub ki, bunun da 60%-ni daxili investisiyalar, 40%-ni isə xarici investisiyalar təşkil edib.

2015-ci ildə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş daxili investisiyaların həcmi 2012-ci ilə nisbətən 2,5 mlrd, manat və ya 32,5%, xarici investisiyaların həcmi isə 1,2 mlrd, manat və ya 21,4% artmışdır. Daxili investisiyaların artımı dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına baş vermişdir.

Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyaların tərkibində daxili investisiyaların xüsusi çəkisi ildən-ilə artmaqdadır: əgər 2010-cu ildə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş ümumi investisiyaların 53,1%-ni daxili investisiyalar təşkil edirdisə, 2015-ci ildə bu göstərici 60,0% təşkil etmişdir.

Xarici investisiyaların azalmasına səbəb əsasən, qlobal iqtisadi böhranın təsiri və neft sektoruna yönəldilən investisiyaların həcmnin azalması olmuşdur.

2012-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə neft sektoruna yönəldilən investisiyaların həcmi 200 milyon ABŞ dolları və ya 6,1% artmışdır.

2015-ci ildə ölkəyə yönəldilmiş birbaşa investisiyaların 77,8 faizi və ya 3,5 mlrd. ABŞ dolları təkcə neft sektoruna qoyulan investisiyalar olmuşdur ki, bu da 2009-cu il üzrə ümumi investisiyaların həcminə bərabər olmuşdur. Ümumi investisiyaların tərkibində qeyri-neft bölməsinin payı 2012-ci ildə 13,2 faiz, 2013-cü ildə 20,5 faiz, 2014-cü ildə 18,3 faiz və 2015-ci ildə isə 22,3 faizə bərabər olmuşdur. Göründüyü kimi, ilbəl qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyaların xüsusi çəkisi artmaqda davam edir.

2015-ci ildə xarici investisiyaların böyük əksəriyyəti sənaye sektoruna yönəldilmişdir ki, bu da vəsaitlərin əsasən yarıdan çoxunun neft amili ilə bağlı olan mədənçıxarma sənayesinə yönəldilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Sənaye sektoruna yatırılan birbaşa xarici investisiyanın həcmi ilə digər sektorlara qoyulmuş vəsaitlərin həcmi arasında kəskin fərq var və bu fərq sahədən asılı olaraq 4-31 dəfə intervalındadır. Burada ən ağır vəziyyət kənd təsərrüfatında qeydə alınmışdır. Təəssüf ki, 2015-ci illər ərzində xarici investorlar tərəfindən, kənd təsərrüfatına investisiya yönəldilməyib. Halbuki bu sektor ən çox xarici investisiyaya ehtiyac

duyulan sektorlardan biridir. Xarici investorlar tərəfindən kənd təsərrüfatına vəsait qoyuluşu həm də bu sahədə yeni texnologiyaların tətbiqinə şərait yarada bilər ki, bu da məhsuldarlığın artmasına səbəb olar. Belə ki, kənd təsərrüfatının ÜDM-dəki payı cəmi 5-6% erasında dəyişmişdir ki, bu da əhalinin təqribən 40%-nin çalışdığı sektor üçün çox aşağı göstəricidir¹¹.

2015-ci illər arasında Azərbaycanın əsas investorları Böyük Britaniya, Türkiyə, ABŞ, BƏƏ, Niderland Krallığı, Almaniya olmuşdur. Qeyd etdiyimiz kimi, bunun səbəbi, adı çəkilən ölkələrə məxsus BP, BOTAS, Türkiyə petrolleri və s. kimi şirkətlərin Azərbaycanın neft sektorundakı fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, 1992-ci ildən bu günə kimi, Azərbaycan Respublikası 41 dövlət ilə “İnvestisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında Saziş” bağlamışdır. Lakin, bu sazişlərin bəziləri Azərbaycan Respublikasının maraqlarını tam əks etdirmir, hətta keçmişdə imzalanmış bəzi sazişlərdə müddəaların pozulması ilə bağlı iddialar irəli sürülmüşdür. Bu səbəbdən də investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında nümunəvi saziş layihəsinin yenidən işlənməsi zərurəti meydana çıxmışdır.

İnkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatın sabit inkişaf sürətini qoruyub saxlamaq üçün regional inkişafda tarazlığın, tarixi məşğulluq ənənələrinin saxlanması vacib şərtlərdəndir. Bu baxımdan dövlət başçısının regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair imzaladığı Dövlət Proqramları aktuallığına, əhəmiyyətinə və miqyasına görə xüsusi diqqət mərkəzində olmuş, bu mükəmməl konsepsiyanın icra vəziyyəti ilə bağlı hər il hökumətin xüsusi

Nəzərə almaq lazımdır ki, regional proqramların işlənməsi və onların əsasında investisiya layihələrinin hazırlanması metodologiyası mövcud problemlərin təhlili və məqsədlər sisteminin qurulmasının rayon və regional miqyasda aparılması ilə şərtlənir. Bu baxımdan ilkin mərhələdə investisiya layihələrinin əhatə dairəsinin müəyyən edilməsi və həmin ərazi həddləri daxilində mövcud problemlərin qruplaşdırılması vacibdir.

¹¹В поисках новой теории: Книга для чтения по эко- номической теории с проблемными ситуациями: Учебное пособие. Под.ред.А.Г.Грязновой и Н.Н. Думной. М.: КНОРУС, 2004, 368 с

Regionlarda investisiya layihələrini həyata keçirmək üçün ilk növbədə həmin regionun (rayonun) xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı, mövcud problemlər aşkarlanmalı və onların qruplaşdırılması və təsnifatı aparılmalıdır. Bu zaman problemlərin ümumdövlət və yerli xarakterli olmasına diqqət verilməlidir.

Davamlı inkişaf nöqteyi-nəzərindən ölkəmiz üçün *hədsiz* əhəmiyyətli olan kənd təsərrüfatının inkişaf problemlərinin mikro və makro səviyyədə araşdırılması məqsədəuyğundur. Mikro səviyyə baxımından kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı üçün dövlət dəstəyinin zəif olması, rayonlarda müştəkil bazar elementlərinin tam formalaşmaması, kənd təsərrüfatının inkişafı üçün texniki vasitələrin və xidmətlərin çatışmaması, torpaq bölgüsündəki sistemsizlik və istifadə üzrə səmərəliliyin aşağı olması, torpaqların suvarılma imkanlarının zəif olması, kənd təsərrüfatı üzrə ehtiyatların düzgün qiymətləndirilməməsi və bu istiqamətdə istifadədə sistemsizlik, kənd təsərrüfatında yanacaq, enerji və nəqliyyat xərclərinin yüksək olması, kənd təsərrüfatı bitkiləri məhsuldarlığının aşağı olması, əhalinin təsərrüfatçılığa strateji yanaşmaması, əkin sahələrinin quruluşunda çoxillik əkinlərin payının aşağı olması, aqrotexniki xidmət mərkəzlərinin tam formalaşmaması, sahibkarlar üçün məsləhət mərkəzlərinin fəaliyyət göstərməməsi, real torpaq bazarının formalaşmaması, rayonlarda ixtisaslaşdırılmış peşəkar baytarlıq xidməti müəssisələrinin olmaması və s. nəzərə alınmalıdır. Makroiqtisadi nöqteyi-nəzərindən isə torpaq üzərində mülkiyyət və istifadə hüquqlarının rəsmiləşdirilməsinin çətinliyi, əmlak sahiblərinin hüquqlarının pozulması, inhisarçılıq və süni maneələrin olması, sahibkarların maliyyə çətinlikləri, kredit götürmə imkanlarının zəifliyi və girov problemləri, sahibkarlıq üzrə səmərəli fəaliyyət formalarının tətbiqinin zəifliyi (ipoteka, lizinq və s.), aqrar sahədə texniki xərclərin yüksək olmasının qeyd etmək lazımdır.

Mövcud xarici təcrübəyə əsaslanaraq regional proqramların hazırlanması prosesində konkretləşdirilmiş məqsədlərə müvafiq olaraq, qarşıya qoyulan vəzifələr müəyyən edilir. Buna uyğun optimallaşdırma meyarları və iqtisadi məhdudiyyətlər aydınlaşdırılır. Daha real nəticələrin əldə olunması üçün gələcək səmərəliliyi təmin edəcək optimallaşdırma məsələsinin qurulması və onun iqtisadi-

riyazi üsullardan istifadə edilərək həllinə imkan yaranır. Bu zaman proqramların növü, əhatə dairəsi, qarşıya qoyulan məqsədləri və digər xüsusiyyətlərinə görə tətbiq ediləcək iqtisadi- riyazi üsulların ən müvafiqi seçilir.

Dövlət İnvestisiya Proqramlarının (DİP) və İnvestisiya Xəritəsinin hazırlanması prosesi müəyyən mərhələlərlə səciyyələnir ki, bunlar əsasən məlumatların toplanması və təhlilindən; ilkin prinsiplərin, məqsədlərin və yanaşmaların hazırlanmasından; submilli (regional) hesabların işlənməsi və regionun makroiqtisadi göstəricilərinin hesablanması üzrə metodiki yanaşmanın əsaslandırılmasından; ərazilərə və digər iştirakçılara informasiya sənədlərinin göndərilməsindən; bütün maraqlı iştirakçılarla müzakirələrin aparılmasından; iştirakçılar tərəfindən təkliflərin təqdim olunmasından; risk təhlilinin (qiymətləndirilməsinin) aparılmasından; tədbirlərin və onların prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsindən; investisiya planlarının və proqramlarının işlənməsindən, geniş müzakirəsi və rəylərin alınmasından; maliyyə mənbələrinin dəqiqləşdirilməsindən; zəruri hüquqi qərarların qəbul edilməsindən; ümumi məlumat bazasının yaradılması və onun əsasında İnvestisiya Xəritəsinin hazırlanmasından ibarətdir.

Strateji Yol Xəritəsində qeyd olunduğu kimi, son dövrlərdə qlobal sərmayə yatırımında hədəf ölkələr kimi inkişaf etməkdə olan dövlətlərin payı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Xüsusilə Cənub-Şərqi Asiya regionunda yerləşən bir sıra dövlətlər investisiyaların cəlb edilməsi baxımından yaxşı nəticələr əldə etmişlər. Belə bir şəraitdə Azərbaycanın da qlobal investisiya axınının hədəf nöqtəsi olması üçün zəruri addımların atılması tələb olunur. Bu məqsədlə Strateji Yol Xəritəsində ölkəmizin investisiya cəlbediciliyinin artması üçün biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi və özəl sahibkarlığın stimullaşdırılması istiqamətində vacib tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Strateji Yol Xəritəsində diqqət çəkən əsas məqam strateji məqsəd və hədəflərə çatmaq üçün aydın zaman çərçivəsinin müəyyənləşdirilməsidir. Belə ki, Strateji Yol Xəritəsi qısa, orta və uzunmüddətli dövrləri əhatə edir. Bu yanaşma dayanıqlı inkişafı hədəfləyən strateji sənədin uğurlu icrası üçün çox vacibdir. Milli iqtisadiyyatların qlobal iqtisadi-ticari məkana integrasiyasının sürətləndiyi bir

zamanda proqnozlaşdırıla bilməyən risklərin mövcudluğu belə bir yanaşmanı zəruri edir. Bu baxımdan, Strateji Yol Xəritəsində nəzərdə tutulmuş başlıca istiqamətlərin icrası üzrə tədbirlər planının 2020-ci ilə qədərki dövrü mövcud reallıqlar və qlobal çağırışlar nəzər alınmaqla səmərəli icra mexanizminin formalaşdırılmasını özündə ehtiva edir. Sözügedən sənəddə 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün isə hədəf baxış təsbit edilmişdir ki, həmin dövrlər üzrə hansı tədbirlər paketinin müəyyənləşdirilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının yaxın illərdə nümayiş etdirəcəyi inkişaf göstəricilərindən, qlobal iqtisadi-maliyyə mühitində baş verən dəyişikliklərdən asılı olacaqdır.

2020-ci ilədək icrası nəzərdə tutulan əhatəli tədbirlər planı – ölkə iqtisadiyyatının enerji daşıyıcılarından asılılığının minimuma endirilməsini, iqtisadi şaxələnməni və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanı prioritet məqsədlər kimi müəyyənləşdirmişdir. Bir-biri ilə zəncirvari şəkildə bağlı olan həmin tədbirlər ölkə iqtisadiyyatının kompleks şəkildə yenidən strukturlaşmasını təmin etməlidir. Ömək qabiliyyətli əhalinin kütləvi şəkildə bu prosesə cəlb edilməsinin əhəmiyyətli müsbət nəticələri olacaqdır. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi mal və xidmət sektorunda dəyəryaratma prosesini sürətləndirərək ölkədə sosial rifahın güclənməsinə şərait yaradacaqdır. Eyni zamanda, ixtisaslaşmış və peşəkar əməyə artan tələbat iqtisadiyyatın sektoral bölgüsündə sağlam rəqabəti və peşəkarlığı artıracaqdır. Bununla yanaşı, Strateji Yol Xəritəsində vurğulandığı kimi, nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası nəticəsində yeni iş yerlərinin yaradılması ilə bərabər, mənzil təminatının yaxşılaşdırılması, müasir tələblərə uyğun təhsil və səhiyyə xidmətlərinin göstərilməsini nəzərdə tutan sosial sistemin inkişafı, kommunal xidmətlərin təkmilləşdirilməsi və ünvanlı sosial yardım sistemindən reabilitasiyaya keçidin təmin edilməsi yolu ilə yoxsulluğun azaldılması təmin ediləcəkdir.

Müasir dünya iqtisadiyyatının ən əlamətdar hadisələrindən biri də kapitalın beynəlxalq miqyasda hərəkətidir. Dünya təsərrüfatının beynəlmiləl xarakteri artdıqca beynəlxalq miqyasda kapitalın hərəkəti də sürətlənir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, iqtisadiyyatın ümumi və sahələr üzrə təhlilinin aparılması və tələb

olunan investisiyaların məbləğinin, növünün müəyyənləşdirilməsi əsas şərtlərdəndir. Daxili investisiya ehtiyaclarının, bu sahədə prioritet sahələrin, xarici investorların ehtiyac və tələblərinin müəyyən edilməsi investisiya prosesini daha da çevik edir və sürətləndirir. Həmçinin, investisiyaya olan tələbin dəqiqləşdirilməsi və sonradan xarici kapitalın həmin sahələrə yönəldilməsi investisiya prosesinin itkisiz və səmərəli aparılmasına kömək edir.

NƏTİCƏ

Azərbaycanda müasir iqtisadi münasibətlər şəraitində hesab etmək olar ki, regionların inkişafı və qeyri-neft sektorunun canlandırılması bilavasitə investisiya mühitindən asılıdır. Ona görə ki, Bakı şəhəri daxil edilmədən on iqtisadi rayonun (Dövlət Proqramına əsasən) sosial-iqtisadi vəziyyətinin araşdırılması göstərir ki, böyük maliyyə resurslarının cəlbinə ehtiyac vardır ki, bu da öz növbəsində investisiya mühitindən asılı olan məsələdir. Bu baxımdan investisiya mühiti hər bir region üçün əsas amil kimi götürülməlidir.

Ölkənin sistemli inkişafına nail olmaq üçün hər bir regionda investisiya mühitinin tədqiqi başlıca şərtədir. Fikrimizcə, regionlarda investisiya mühitinin əsasən aşağıdakı amillər üzrə tədqiq olunması və daha sonra yaxşılaşdırılması baxımından təkliflərin verilməsi məqsədəuyğundur:

1. İnvestisiya qoyulacaq hər bir obyektin yerləşdiyi regionun ictimai-siyasi sabitliyinin əsas götürülməsi;
2. Hər bir regionun inkişaf sürətinin öyrənilməsi və investisiya qoyuluşlarının mövcud durumunun təhlil edilməsi;
3. Hər bir regionda yaşayış şəraitinin və s. öyrənilməsi;
4. Hər bir regionun iqliminin, relyefinin, təbii resurslarının və s. öyrənilməsi;
5. Hər bir regionun texniki, təşkilatı, iqtisadi, maya dəyəri parametrlərinin, bazar qiymətlərinin və s. öyrənilməsi;
6. İnfrastrukturun yaradılması məqsədilə hər bir regiona optimal texniki şərtlərin şamil edilməsi;
7. Yüksək rəqabətlik göstəricisinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə tələb, təklif, qiymət, hər hansı bir məhsulun istehsalında mövcud olan qıtlıq, xüsusi mülkiyyətin səviyyəsi, dəyərin bazar dəyəri ilə əvəz edilməsi, investisiya dəyəri, vaxt ərzində görülməli işin həcmi, inflyasiya, gəlir və s. nəzərə alınması.

Dünya təcrübəsinə istinadən hər hansı bir ölkədəki investisiya mühitini qiymətləndirmək üçün əlavə əmək sərf etmədən sadəcə olaraq statistikaya müraciət

edilir. Bu baxımdan ölkəmizdə 1995-ci ildən başlayaraq hər il iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu artmaqdadır. Bu çox yaxşı haldır, lakin yatırılan sərmayələrin iqtisadiyyatın sahələri və regionlar üzrə quruluşuna fikir versək, burada həlli vacib olan məsələlərin şahidi olarıq. Bu çox ciddi bir məsələ kimi öz həllini tapmalıdır, bunun üçün də tez bir zamanda regionlarda investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində səmərəli işlər görülməlidir. Regionlara investisiya qoyuluşunu sürətləndirmək məqsədilə fərqli iqtisadi siyasət aparılmalıdır.

Hesablamalara görə 2005-2015-ci illərdə bütün maliyyə mənbələri hesabına ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunun həcmi 62,4 mlrd, manat və ya 74,4 mlrd. ABŞ dollarına bərabər olmuşdur ki, bunun da təxminən 60 faizi regionların payına düşmüşdür. Yuxanda qeyd edilən müsbət meylə baxmayaraq, ölkənin sosial-iqtisadi həyatında, xüsusilə, regionların inkişafı və əhəlinin məşğulluğu sahəsində hələ də həll edilməmiş problemlər qalmaqdadır. Bu baxımdan bölgələrin inkişafını sürətləndirmək üçün bir çox vacib sahələrə dövlət tərəfindən investisiya qoyulması məqsəduyğundur.

İnvestisiya siyasətində dövlət investisiyalarının əsasən regionların infrastrukturunu və kommunal xidmət təminatının yaxşılaşdırılmasına, sosial obyektlərin inşasına yönəldilməsi əsas hədəf olmalıdır. İstehsal olunmuş məhsulların ixracı üçün əlverişli şərait yaradılmalı, eyni zamanda daxili bazarın haqsız rəqabətdən qorunması istiqamətində daha geniş tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları tərəfindən yetişdirilən məhsulların həm daxili, həm də xarici bazarlarda satışına dövlət tərəfindən hərtərəfli dəstək göstərilməli, İxracı Yardım Fondunun, birjaların, topdansatış anbarlarının, auksionların yaradılması tezləşdirilməlidir.

Tədqiqat göstərir ki, ayrı-ayrı regionlar arasında yaranan fərqləri müxtəlif göstəricilərlə əsaslandırıldıqda uyğunsuzluqların bəzi cəhətləri müəyyənləşir. Məsələn, Bakı şəhəri ilə müqayisədə Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda hüquqi şəxslərin sayı 4601 nəfər (təxminən 7 dəfə az), fiziki şəxslərin sayı 15124 nəfər (təxminən 4 dəfə az), əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar 130732,1 mln. manat

(təxminən 136 dəfə az) təşkil etmişdir. Bu göstərici təcrübi olaraq regionlarda optimal investisiya mühitinin formalaşdırılmasını tələb edir.

Ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması antiinflasiya, daxili bazarın qorunması, mövsümi gömrük tariflərinin tətbiqi və s. tədbirlərdən bilavasitə asılıdır. Qeyd edək ki, antiinflasiyaya qarşı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında” 31 may 2005-ci il tarixli fərmanında çoxsaylı tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Bu baxımdan bütün qeyri-iqtisadi maneələr aradan qaldırılmalı və daxili bazarın qorunmasına xüsusi fikir verilməlidir. Nəticədə, rəqabət qabiliyyətinin artırılması istiqamətində nəticələr əldə olunmalıdır.

İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması həm də antiidxal siyasətinin yeridilməsinə, investisiya qoyuluşuna antistimul olan inflasiyanın qarşısının alınmasına imkan verməlidir.

Kənd təsərrüfatında investisiya mühitinin öyrənilməsi olduqca vacib şərtidir. Çünki, sahəyə investisiyaların cəlbi bilavasitə mühitdən asılıdır. Bu baxımdan mühitin canı andırılması bəzi çatışmazlıqların həll edilməsini tələb edir.

Regionların inkişafı Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında vacib mərhələ olmaqla əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Aparılan hesablamalara görə, növbəti illərdə ÜDM-in strukturunda bütün sahələrin, o cümlədən kənd təsərrüfatının artım sürəti orta hesabla 10-15 faiz, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının real artımı isə 62,5 faiz səviyyəsində olacaqdır. Bu da regional inkişafın daha da artacağına əsas verir.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatına investisiya qoyuluşu məsələsində sahənin investisiya cəlbediciliyi əsas götürülməlidir. Belə ki, fəaliyyət göstərən ailə (kəndli) təsərrüfatları kiçik torpaq sahələrinə, az miqdarda maliyyə resurslarına, zəif texnikaya malikdirlər. Bu baxımdan onların istehsalının da həcmi istər-istəməz kiçik miqyaslı olur. Bu halın aradan qaldırılması üçün mütləq yaxşı nəticə verən təsərrüfatlararası assosiasiyalar (və ya birliklər) yaradılmalıdır. Yalnız bu halda kənd təsərrüfatına investisiya qoyuluşuna real şərait yaranmış olar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” AR qanunu, 13 yanvar 1995.
2. “İnvestisiya fondları haqqında” AR qanunu, 30 noyabr 1999.
3. “Vergilər” qəzeti, 26 yanvar 2011, №3; 15 sentyabr 2011, №35.
4. “Xarici investisiyanın qorunması haqqında” AR qanunu, 15 yanvar 1992.
5. AR Konstitutsiyası, 2013
6. AR Vergi Məcəlləsi, 2013
7. Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. İqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin əsasları. Metodik vəsait. Bakı: “İqtisad Universiteti” – 2011. -120 səh.
8. Əliyev A.L. Azərbaycan sənayesində xarici və daxili investisiyalardan səmərəli istifadə problemləri. Bakı 2004.
9. İbrahimov F. M. Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyalar və onun milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində rolu. Bakı 2007.
10. Mahmudova X.C. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə Azərbaycan sənayesinə investisiya qoyuluşlarının əsas istiqamətləri. Bakı 2000
11. Məmmədov Ə.C. “Azərbaycanda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasında sahibkarların ictimai təşkilatlarının rolu”, “azərbaycanda investisiya mühiti” mövzusunda elmi-praktiki konfransın materialları, London, 2002.
12. Məmmədov Ə.C. “Azərbaycanda sahibkarlıq: uğurlar və həlli vacib problemlər”, “İqtisadiyyat və audit” elmipraktik jurnal, №7, 2001-ci il, səh.2-8
13. Məmmədov Ə.C. “İnnovasiya layihələri sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırır”, vergilər qəzeti, 12 iyun 2001, №24
14. Məmmədov Ə.C. “İnvestisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi yolları”, Sahibkarlar üçün vəsait, 1999
15. Məmmədov İ.S. Azərbaycan sənayesində investisiya fəaliyyəti və onun təkmilləşdirilməsi. Bakı 2005
16. Paşayev T.N. İnvestisiya və müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında onun rolu. Lənkəran 2001

17. Səfərov S. “Azərbaycan iqtisadiyyatında yeni mərhələnin dinamikası”. Bakı: 2007. “Azərbaycan” nəşriyyatı, 991 səh
18. Səmədzadə Ş.Ə., Musayev v.r, Seyfullayev İ.Z. “Sahibkarlığın əsasları”, bakı, Çarşıoğlu, 2000.- 371 səh. 3, səh.12
19. Şəkərəliyeva Z. A. Keçid iqtisadiyyatında xarici investisiya qoyuluşunun zəruriliyi və onun nəzəri aspektləri . Bakı 2003
20. Yusifov C.R. “Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyəti və dövlətin vergi təhlükəsizliyi”, Elm və İnnovasiya jurnalı, 2012, №4
21. В поисках новой теории: Книга для чтения по экономической теории с проблемными ситуациями: Учебное пособие. Под.ред.А.Г.Грязновой и Н.Н. Думной. М.: КНОРУС, 2004, 368 с.
22. Гордеева О.В. Принципы эффективного налогового регулирования.// Финансы, №9, 2010, 33-36 с.
23. Гринспен А. “Эпоха Потрясений. Проблемы и перспективы мировой финансовой системы”, Пер. с англ. -4-е изд. –М.:ООО “Юнайтед Пресс”.2011.-518 с.
24. Корнаи Я. “Инновации и динамизм: взаимосвяз систем и технического прогресса”. ж-ль “Вопросы Экономики”, 2012, №4, стр.6-7
25. Ламбен Ж.Ж. “Стратегический маркетинг. Европейская перспектива”, С-Пб, Наука, 1996, с.589
26. Людвиг фон Мизес “Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории”, пер. с 3-го испр.англ.изд. А.В.Куряева. – Челябинск: Социум, 2012.-878 с.
27. Людвиг фон Мизес “Теория экономического цикла”/ пер. с англ. под.ред.А.В.Куряева.- Челябинск: Социум, 2012, 413 стр.
28. Райнерт Э.С. “Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными”, М:Изд.дом ВШЭ, 2011, 384 стр.
29. Смит А. (1776) Исследование о природе и причинах богатства народов. Книга I-III, М.: Изд-во: Наука, 1993, 721стр,

30. Сидорова Н.И. “Специфика и функции НДС”. “Финансы”, №2, 2008, с. 36-41 76. Сисмонди Жан Шарль Леонар де Симонд. Новые начала политической экономии, или о богатстве в его отношении к народонаселению. Т.1-2. М.: 1937.

31. Соколов М. М. Изменения в амортизационной политике как особая форма налогового воздействия на развитие экономики//Все о налогах,2008,№3, с. 23-29.

32. Харрод Р., Хансен Э. Классики кейнсианства. М.: Экономика,1997, 864 с.

33. Чубайс А. (2011) Инновационная экономика в России: что делать? Журнал “Вопросы Экономики”, №1, стр. 120-126

34. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982, 401 стр.

35. Шилов А.Инновационная экономика, ж-ль “Вопросы Экономики”,2011,№1, стр.127-137

İnternet resursları

36. <http://papers.ssrn.com>

37. <http://m.apa.az>

38. <http://www.stat.gov>

39. <http://transparency.az>

40. <http://unec.edu.az>